DE NIEUWE STEM

november 1963
jaargang 18 - no. 11

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

„DE NIEUWE STEM"
maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: T. Haan, Fr. de Jong Edz., Anna Muntjewerf, Sonja Prins (secretaresse), W. F. Wertheim; voor Vlaanderen: J. Kruithof. Met medewerking van de twee eerstgenoemde oprichters.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - Prof. Dr. B. Delfgaauw - Prof. Dr. B. Landheer - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Drs. Th. van Tijn - Drs. P. Valkenburgh.

Uitgave (in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid): Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten. Telefoon 05120-2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somerstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 14,– per jaar (*f* 7,50 per half jaar). Voor België Bfr. 215 per jaar. Andere landen: *f* 17,50. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 12,50 en Bfr. 187.50.
Losse nummers *f* 2,–, resp. Bfr. 30.

De betaling van het abonnementsgeld moet voor abonnementen, die door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, aan deze geschieden. Betaling van alle andere abonnementen op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten, aan wie tevens alle correspondentie over administratieve aangelegenheden gericht moet worden.

Correspondentie over de inhoud:
Men wordt verzocht kopij, correspondentie met de redactie en recensie-exemplaren niet te zenden aan de uitgever of de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, Schalk Burgerstraat 32 [3], Amsterdam-O. Inzendingen worden in behandeling genomen wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

L.S.

Het is eerder St.-Nicolaas dan u denkt!

De laatste dagen zijn dikwijls moeilijk om voor iemand „die alles al heeft" een geschikt cadeau te vinden.

Wat denkt u van een abonnement op „De Nieuwe Stem"? Het is dan elke maand weer Sinterklaas voor degene, die u een abonnement cadeau doet.

Wanneer u ons *f* 14,– overmaakt met opgave van naam en adres voor wie het abonnement bestemd is, zorgen wij dat er op 5 december bij hem of haar een brief in de bus ligt, waarin wij vertellen, dat „De Nieuwe Stem" elke maand aan 5 december zal herinneren. Wij willen dan wel graag weten of u in die brief als goede gever of geefster genoemd wilt worden of dat u zich liever anoniem achter St.-Nicolaas wilt verschuilen.

Al verschijnt „De Nieuwe Stem" weer regelmatig, januari is nog wel wat ver weg. En daarom sturen wij als extra surprise het december-nummer gratis.

Als u zelf liever een geschenk overhandigt, denkt u dan ook aan de bundel „10 Nederlandse Verhalen"? U weet wel, de bundel, die u als juli/augustus-nummer hebt ontvangen. Voor de losse verkoop maakten we daar een mooi boekje van, dat voor de civiele prijs van *f* 3,50 verkrijgbaar is.

Wacht u echter niet tot de laatste dag? Dan zou de post door overbelasting wel eens een steekje kunnen laten vallen.

Vanzelfsprekend wil uw boekhandelaar een en ander ook graag voor u in orde maken.

Een prettige St.-Nicolaasavond wenst u

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ
LAVERMAN N.V.

Drachten, Postbus 25.
Telefoon 05120-2641.
Postgiro 801077.

Anthonie Donker

VOORRONDE VAN EEN VRIENDSCHAP

Bij oude brieven van E. du Perron

Van E. du Perron *bezit ik 17* brieven *die hij mij tussen eind november 1928 en half mei 1932 heeft geschreven, voor het meerendeel uit Brussel en Gistoux naar mijn adressen in Arosa, Davos, Zuoz, of tijdens een kort verblijf in ons land in Rotterdam. De eerste dertien maken deel uit van een geregelde correspondentie tussen 30 nov. 1928 en begin juli 1929, dus met een frequentie van bijna eens in de veertien dagen. Met geen schrijver heb ik ooit een voor mijn doen zo drukke briefwisseling gehad. Het initiatief daartoe ging uit van Du Perron, wiens epistolaire drang — wij weten hoe sterk deze was — de mijne verre overtrof. Van mijn antwoorden op zijn brieven bezit ik geen afschriften. De frequentie is waarschijnlijk door mijn tempo van beantwoording bepaald.*

De brieven zijn na lange omzwerving weer terecht gekomen. Het meerendeel ervan is ruim drieëntwintig jaar langer in Zwitserland gebleven dan ik. In maart 1936 verhuisde ik uit Zuoz naar Amsterdam, in september 1959 vond ik de brieven o.m. bij een opruiming van oude papieren op een zolderkamer in Zürich terug. In een volgeladen strooien vijgenmand uit Tessin, aan twee hengsels tussen ons in gedragen gingen de overgehouden documenten naar het vliegtuig mee, een ongebruikelijke handbagage. Pas tussen 1960 en 1962 kwam er gelegenheid tot uitzoeken. Deze zomer kwam ik aan de ordening van deze correspondentie in het bijzonder toe. Nu ik er verslag over uitbreng, zie ik ze onder mijn ogen van karakter veranderen, van persoonlijke epistels en, vervolgens, lang vergeten oude papieren in literair-historische documenten. Als zodanig behandel ik ze hier, een beknopte bijdrage tot de geschiedenis van Du Perrons intrede in het literaire leven van ons land. Stellig hebben wij destijds geen van beide dat erin gezien. Maar niettemin valt deze brievenepisode nu als een karakteristieke aanvulling op het beeld van zijn schrijversloopbaan te zien.

Aanleiding tot de briefwisseling moet de toezending geweest zijn van twee boekjes die Stols van hem in 1928 had uitgegeven, de bundels *Poging tot afstand* (gedichten) en *Bij gebrek aan ernst* (proza), beide met achterin 't nummer 17, en de inscripties: Aan Anthonie

Donker, van de schrijver, en aan Anthonie Donker (via Jan Greshoff) van E. du Perron. De datering, met Brussel in het eerste geval, was in beide: 23.11.28. De eerste brief is gedateerd Brussel 30.11.28. Ik zal hem intussen dus voor deze zending hebben bedankt en hierop antwoordde hij met de aanhef:

'Beste Heer (ik stel u voor onze geachtheid te laten varen)'. Bij de brief van twee vellen, beschreven met zijn opvallend groot, regelmatig, haast summier subjectief, ongecompliceerd handschrift, was een derde ingesloten, waarop bovenaan enkel staat: Zeer ge x, en bij het kruisje onderaan dan weer: Ik stuur u dit velletje papier erbij om u te laten zien waar ik het op zij legde omdat mijn pen weigerde. De eerste zin luidde, met een wending van iemand die ook aan de franse taal gewend is: Ik ben zéér tevreden met uw brief!

Du Perron, intussen een jaar of zes in Europa, in Parijs en Brussel was volgens zijn eigen mededeling in het najaar van 1927 door Greshoff 'ontdekt'. Hij zag uit naar een jonge literaire vriend, en zo is het te begrijpen dat hij die wilde verwachten in iemand die, in Zwitserland wonend, buiten de literaire kringen stond, waar hij zelf tegelijk brandend benieuwd naar en ook spoedig of telkens weer afkerig van was. Zo vervolgt zijn eerste brief — ik citeer steeds hoofdzakelijk wat van literair belang kan zijn — dan ook terstond met:

'U is een van de weinige Nederlandsche jongeren die mij werkelijk sympathiek zijn, door hun werk, en buiten hun werk om. Ik waardeer het zoo in u dat u buiten al die groepeerinkjes staat. Ook daarin komt uw ziekte u wschl. ten goede. Wat is de literaire politiek grenzeloos eng en dom!' Een punt van aantrekking was blijkbaar voor hem ook dat ik in het hooggebergte voor herstel kuurde. De ziekte was hem vnl. door Paul van Ostaijen bekend, maar ook zelf had hij met aanpassing aan 'deze klimaten' te kampen. 'Kortom, de borst is ook mijn zwakke punt', vervolgde hij met een verwijzing naar sommige regels in *Windstilte*.

Du Perron was al sinds zijn Indische jeugdjaren vol van de nederlandse literatuur en stond er toch als een

vreemdeling tegenover. Een buitenstaander als ik toen was zou ook een medestander kunnen zijn. Zodoende viel de keus op mij. Hij schreef naar Arosa, naar het kleine pension Beau-Rivage (waar ik de meeste 'stof' heb opgedaan voor de in Davos spelende roman Schaduw der bergen). Ik moet hem aanstonds te kennen hebben gegeven dat wat ik tot nog toe van hem had gelezen nogal ver van mij af stond, want hij vraagt: 'Is mijn schrijverij u werkelijk zoo dikwijls geheel vreemd? Ik begrijp dit niet goed'.

Daarentegen had hij van zijn kant 'niet de minste moeite' met mijn verzen. Maar *Poging tot afstand* en *Nutteloos verzet* gingen toch evenals zijn eerste roman, *Een voorbereiding* (in 1927 verschenen) vrijwel langs mij heen. Ook in zijn handschrift, een voor mij vanouds dadelijk sterk werkend medium, bleef hij voor mij een vreemde (merkwaardig genoeg vertoont het grote gelijkenis met dat van Tielrooy; ook dat van Fred. Batten sluit er zeer dicht bij aan). Maar ik weet eigenlijk geen hartelijker vriendenbrieven die ik in die periode van zo ver ontving dan de zijne. Een vriend van zeer goede wille sprak ook uit de vrij talrijke pakjes met boeken die hij mij toezond en waarvoor hij zich de bewonderenswaardige moeite van pakken en touwtjes binden getroostte die ons bijna altijd van zulke goede werken weerhoudt.

Behalve iets over mijn verzen en een lofspraak op Greshoff ('wat een hartelijke, toegewijde kerel; zulke menschen verzoenen je met de Literatuur'), handelt zijn brief verder vnl. over het *Gebed bij de Harde Dood*:

'Ik heb dat gedicht geschreven met een werkelijke doodsvrees, met oprechte gevoelens van haat over die instelling: de Dood. Ik zou een groot gedicht willen schrijven over de Ouderdom, over de wrakke menschen voor wie de Dood een uitkomst is (om Greshoff te citeren: een vriend en een verlosser). Maar de Dood is afschuwelijk, revoltant en redeloos, als hij komt bij sommige jonge menschen. Toen ik dat gedicht schreef had ik Paul van Ostaijen opgegeven en juist een andere vriend verloren — op een wreeder manier nog — Odilon

Jean Périer; hij was 27 jaar. Als u *Erts* nu ontvangen heeft, zult u zien dat ik het gedicht met vier strophen vermeerderd heb en die strophen zijn, geloof ik, de slechtste niet. Er is een directheid in dit z.g. *gebed* (in de betekenis van: gesprek met God) die mij na aan het hart ligt en die misschien weinig te maken heeft met de poëzie. (U vindt Périer in strophe 7, P.v.O. in strophe 8.) Als ik werkelijk aan een bepaalden God geloofde, en soms zou ik er aan willen gelooven uit een soort brutale behoefte om Hem verantwoordelijk te stellen voor sommige „wetten", dan zou ik hem ongeveer zoo toespreken — of willen toespreken — als in dat Gebed. Ik schrijf u dit zoomaar zonder pathos, zooals ik het u zeggen zou; leest u het niet als een soort oorkonde.'

Als dichter is hij de man van dit gebed gebleven, aan de fascinatie waarvan men zich niet licht onttrekt, dat hem dan ook in vele bloemlezingen vertegenwoordigt en waar elke literatuur-geschiedenis hem als dichter mee typeert. Voor mij is hij bovenal de dichter gebleven van dit misschien nijpendste doodsgedicht, van doodstrijd dan, dat mij onder ogen kwam. Men schreef er over, van Coster tot Van Vriesland, die er de grootheid van zijn dichterschap onbetwistbaar om noemde. „Ik ken nauwelijks een tweede gedicht, waarin met zo dwingend suggestieve kracht, met zo adembenemende hevigheid, de dierlijkst menselijke doodsangst tastbaar gemaakt werd". Voordat men zich vergist: het citaat is van Van Vriesland, Coster schreef er soberder over: van dit lange gebed vormt „het eentonige opgejaagde en zoekende geprevel een troosteloos doch soms aangrijpend gedicht", schreef hij in Nieuwe Geluiden. In Stroomingen en gestalten beschreef ik het als een rauw, barbaars vers maar zo direct dat het doodszweet als op de woorden te zien is.

Tegen het eind van de brief verzocht de schrijver mij hem af en toe eens te schrijven, als ik daartoe behoefte gevoelde. Hij besluit met de meest oprechte wensen voor mijn gezondheidstoestand. Deze was in die periode voor de derde maal en nu voorgoed in opgaande lijn van herstel (eerste kuur 1925/6 in Renkum, waar

Marsman, eenmaal met Binnendijk, mij wel bezocht, tweede kuur 1927/8 in Davos-Platz, waar Nijhoff mij heeft opgezocht, derde kuur 1928/9 in Arosa, gevolgd door een nakuur 1929/30 in Davos; de roman, met veel herinneringen aan die periode, werd pas in 1934 in Zuoz geschreven).

In zijn eerste brief had Du Perron een kiekje ingesloten 'om u een menschelijker gezicht te vertoonen dan mijn portret in *Erts* (dat ik om bepaalde redenen persoonlijk toch wel erg geslaagd vind).' De potloodschets van Pascal Pia heeft bij het Gebed gestaan in de derde jaargang van de letterkundige almanak Erts, 1929 (verschenen eind 1928). Het kiekje is o waar gebleven? Mij vroeg hij tevens om een photo, uit Arosa of Davos.

Uit een even sterke behoefte aan literair contact als spontaan hartelijke impuls bij hem voortgekomen, nam de correspondentie snel in hartelijkheid toe, het blijkt uit toon, en op- en onderschriften. Hij spreekt de hoop uit op een ontmoeting, welke mogelijk zou worden, als ik in de zomer van 1929, voor het eerst sinds bijna twee jaren, naar Nederland zou overkomen om te promoveren op het inmiddels nog in Davos voltooide proefschrift. Hij nodigde mij uit op Gistoux (als het kasteel niet voor die tijd verkocht zou zijn). 'Ik praat er maar een beetje op, los; voor een beter contact zouden wij elkaar moeten kennen', besluit hij een brief in maart. Hij schreef veel maar niet uitsluitend over literatuur, ook familie-omstandigheden kwamen ter sprake, recente verliezen, de dood van zijn vader twee jaar tevoren, die van mijn jongere broer nog geen half jaar geleden waarna ik door het eerdere verlies van mijn oudere broer mijn ouders als laatste overbleef. Hij schreef ook over de kans dat hij weer naar Indië zou teruggaan, te vroeg naar zijn zin ook vanwege zijn schrijfplannen. Hij schrijft lange, soms zeer lange brieven, over zijn werk vooral, verscheidene zijn er van vier quarto-vellen volgeschreven, soms met nog plaats tekort. Hij ziet met geestdrift naar de ontmoeting uit en tekent je 'onbekende vriend'; hij besluit telkens met een hartelijke

hand en toont belangstelling voor foto's, voor wat ik aan werk onderhanden heb (novellen, al te zwakke vooroefeningen voor de roman over Davos), ook voor de finantiële omstandigheden, hij overdenkt vertaal- en reportagemogelijkheden en wil graag moeite doen tot bemiddeling, ook zou hij mij de poëziekroniek willen bezorgen in Greshoffs Gulden Winckel, als deze vrij kwam. En steeds blijkt in deze door nog niets van het letterkundige of persoonlijke leven bedorven correspondentie zijn hartelijke bezorgdheid voor mijn gezondheid. Hij vermeldt eigen gezondheidszorgen uit zijn jeugd, de moeite die hij heeft met het noordelijk klimaat en zijn behoefte, herhaaldelijk vervuld, om naar Italië te reizen ('ik bèn in den winter geen mensch, nooit geweest, of ik moest naar het Zuiden. Wat men in Europa „het Zuiden" noemt'). In begin januari 1929 is hij op het punt om, zij het voor korte tijd, naar Italië te gaan: ‚Milaan, Florence (waar ik anders vier maal geweest ben!) en den volgenden winter hoop ik zelfs naar Sicilië te gaan, vnl. om er te werken'. Voor mij hoopt hij dat ik niet in het hooggebergte zal hoeven te blijven, hij voelt zich samenkrimpen bij het idee. 'Natuurlijk, men komt vrij ver met een zekere philosofie, maar het vleesch is niet altijd zwak en komt soms schrikbarend in verzet.' En dan is er in ieder geval nog de zee: 'denk aan Stevenson en de Zuidzee-eilanden'. Van dezen noemt hij twee verhalen uit de bundel *The merry men and other stories*, nl. *Will o'the mill* en *Markheim*. Met het grootste pleizier, verzekert hij mij, zal hij van tijd tot tijd een pakje boeken sturen. 'Er gaat zooveel door mijn handen'. Vnl. franse literatuur natuurlijk, maar ik zou hem kunnen schrijven welk genre, welke groep het meest mijn belangstelling had. Hij hoefde de boeken niet terug te hebben, antwoordde hij op een vraag van mij. 'Maak je ook niet ongerust over de boeken die ik je zend; ik lees voortdurend, maar heb alleen behoefte aan een *kleine* bibliotheek van uitgelezen werken (c'est le cas de dire); ik ben dus bepaald blij als ik weer een pakje kan wegdoen!'

De eerste boeken die hij noemde, al in zijn tweede brief, waren *Vasco* van Marc Chadourne en *Les con-*

quérants van André Malraux, toen nog maar kort geleden verschenen. Er sprak letterlijk de 'georiënteerdheid' van zijn belangstelling uit. De titels waren in zijn brieven steeds zorgvuldig onderstreept. De brieven zijn meestal ook nauwkeurig gedateerd, gaandeweg echter begint hij met de onpractische aanduiding: Gistoux, Maandag, of Woensdag, aan enig historisch belang ervan heeft hij kennelijk nooit gedacht, ook zal hij deze epistels nooit anders dan als brieven hebben beschouwd, zeker niet als toekomstige publicaties. Het valt mij ook vreemd, na zovele jaren ze ook niet anders te hebben gezien (vele jaren trouwens in het geheel niet teruggezien), de brieven nu als documenten te hanteren. De dateringen moet men in sommige gevallen uit het niet altijd duidelijke poststempel van de enveloppe opmaken, Van Galen Last heeft daar ook mee te kampen gehad. Enveloppes behoren m.i. te allen tijde onafscheidelijk bij de brief, en zeker bij het latere document. Bezwaarlijk ook voor de tijd- en plaatsbepaling is het ontbreken van een afzendersadres op alle enveloppes (waar nodig komt het wel eens onder zijn brieven voor), slechts eenmaal vind ik: Exp. E. du Perron Chaumont-Gistoux (Belgique) op de achterkant van een enveloppe.

Enkele maanden later vermeldt hij opnieuw *Vasco* (met ongeduld ziet hij uit naar het volgende boek van Marc Chadourne, iemand van zoveel grotere gaven dan zijn gestorven broer Louis) en *Les Conquérants*, 'eigenlijk het beste wat er in jaren in Frankrijk verschenen is, van de jongeren vooral'. Malraux had hij persoonlijk leren kennen, hij vertaalt later het aan hem opgedragen *La condition humaine* (Het menschelijk tekort, 1934, WB). Malraux heeft 'vrij wat meer te vertellen dan de in Holland zo dik-bewonderde Julien Green'. En dan volgen de namen van André Gide ('men kent hem niet als men niet vrijwel alles gelezen heeft'), Roger Martin du Gard (*Jean Barois*), Valery Larbaud (*Barnabooth*), al vrijwel heel Du Perrons later zo welbekende voorkeurslijstje, de werken en auteurs die de grondslag van zijn belezenheid en zijn maatstaf zouden blijken. Van de laatstgenoemde beval hij nog aan *Fermina Marquez*

en *Amants, heureux amants.* En dan is er nog de naam van de jong gestorven Jean de Tinan, vierentwintig jaar oud aan de tering bezweken, 'een jongeman die de heele jeugd van zijn tijd heeft weergegeven met een allerbekoorlijkste sensibiliteit (omstreeks 1900, de tijd van Bullier en de Boulevard)'. (Zie ook brief aan TBr., op p. 114 aldaar). Hij zou, als hij zich er eens echt toe gestemd voelde 'een groot artikel schrijven over Tinan, een ander over Larbaud, en vooral een over Gide, die in Holland met het domste wantrouwen, nog steeds, behandeld wordt'. Het was mij toen natuurlijk nog niet zo duidelijk als nu, dat hij een volledige literaire vriendschap zocht, eigenlijk iets als een literair huwelijk, zoals hij twee jaar later met Ter Braak sloot. Dat veronderstelde een zeer geregelde briefwisseling over alle werken waar hij voor of tegen was, over zijn eigen werk en plannen, het uitwisselen van oordelen over elkaars werk, het lezen van elkaars manuscripten, het aanmoedigen tot het schrijven van bepaalde critieken en essays. Hij had nog wel niet een vast plan de campagne maar toch op zijn minst een welbewuste verlanglijst. Hij had mij ook een rol in zijn ambities toebedacht. In dezelfde brief over zijn contemporaine enfants chéris schreef hij: 'Je moest eens een vacantie bij me kunnen logeren en dien tijd wijden aan een studie van Gide (ik zou je allerlei boeken kunnen geven die geheel uitverkocht zijn, zooals het eerste bijv. Les cahiers d'André Walter); en dan zou *jij* de studie over hem kunnen schrijven die in Holland noodig is. Men zou jou ook direct veel meer gelooven dan mij!'

Hij leefde toen, zoals hij uit Indië was gekomen, geheel in actie met de franse, in reactie op de nederlandse literatuur. Daar moest, liefst in conjunctie met elkaar, het nodige aan gedaan worden, aan propaganda en aan bestrijding. 'Frankrijk is voor Holland: Tharaud-Duhamel-Mauriac voortgezet in Green-Montherlant, met voor de èrg durvenden, een paar boekjes Delteil en Cendrars. Het is om van te proesten. En toch moet men zich er misschien al over verblijden....' De lange brief sluit dan met: 'Ik verlaat je hier, amechtig en suf'. Er was met en voor hem iemand nodig om Gide

in zijn geheel te lezen en critisch te beschrijven. Ook als ik in die periode niet vrijwel geheel in beslag was genomen door de kuur voor volledig herstel en de voorbereiding uit de verte van de uitgave van het geheel op de ligstoel geschreven proefschrift, en door de aandacht voor de poëzie om van andere meer reactieve preoccupaties te zwijgen, zou ik waarschijnlijk niet genoeg uitsluitend geïnteresseerd zijn geraakt in het werk van Gide om aan de veeleisende opgave die hij mij, maar tamelijk weinig in de hedendaagse franse literatuur georiënteerd, had toegedacht, te voldoen. Intussen schetste hij het exposé: mensen die bij ongeluk maar één boek van Gide gelezen hebben, welk dan ook, weten niet waarover het gaat, zoals bijv. Gerard Bruning die dacht dat hij Gide al wonderwel door had, 'omdat hij diens Dostojewski-studie gelezen had, Les caves du Vatican en dan nog les Nourritures terrestres'. 'Er waren bijna zooveel kanten aan Gide als er boeken in zijn oeuvre zijn, en ongetwijfeld zooveel nuancen.' *Corydon*, in zijn werk een prul, was toch niet te verwaarlozen. 'Iemand die Gide heelemaal gelezen heeft, aanvaardt hem zonder meer, en met al zijn fouten (van karakter en levensleer, enz. enz.) omdat hij sans contredit het grootste en het gevarieerdste talent is van de heele franse levende schrijverswereld'.

Over niet-franse literatuur oordeelt hij slechts te hooi en te gras maar met niet minder stelligheid. Verwant of niet verwant, wat dan weer wilde zeggen goed of niet goed, gaf ook nu al bij hem volledig de doorslag. Hij las moeilijk duits, kon met name niet met de Gothische letters overweg. 'Van een heer Mann (maar welke is het?)' heeft hij een door hem krachtig gedesavoueerd verhaal gelezen, 'dat in Fr. vertaling heette: La Mort à Venise. Iets dat door een oude juffrouw kon zijn geschreven, wat de stemmingen betreft: overigens vaag pederastisch en met een cholera aan het eind, maar die zonder ontlasting scheen te zijn, een idealistische cholera, waaraan men in dat boek stierf als aan een wat àl te rijpe Sehnsucht'. Twee jaar later is hij van zijn verwondering daarover nog niet bekomen, in een brief aan Ter Braak waarin Thomas Mann ter sprake komt. Zijn

afkeer stond in elk geval reeds vast: 'Van *dien* mijnheer Mann wil ik bepaald niets meer lezen'. Dan gaat hij in dezelfde lange brief (van 23 mei 1929) over op Remarque. 'Wat Remarque betreft, ik ben er zeker van dat het heel goed is, maar ik raak geen boek meer aan, behoorend tot de oorlogsliteratuur. Het is als met de sociaal-democratie van Henriëtte Roland Holst: ik kàn daar niet tegen; ik gelóóf het, met oogen en ooren dicht. Oorlog is HEEL afgrijselijk, en stank en armoe ook; — passons!' Hele gebieden, onderwerpen en hun vertegenwoordigers meed hij bewust.

Voor de surrealisten had hij geen goed woord, met name niet voor die in Brussel. In de brief van 27 juni, geschreven na zijn bezoek aan ons land, spreekt hij over hun laatste manifestatie, 'o.a. tegen mijn vriend Malraux (die naar Perzië is); God, God, wat een ploertendommetje! — Maar daar hoeft men zelfs niet één letter meer aan vuil te maken. Het zal óók wel dood bloeien, dat beweginkje; die knullen voelen zich al zóó uitgekotst in Parijs, zei me iemand die het weten kan, dat ze dolblij zijn nog wat lawaai te kunnen maken in een nummer van de Belgische Variétés. Nog één, twee jaar, dan zijn ze in hun eigen drek verzopen'. Hij kwam hierop doordat hij het op de terugreis erover met een hem onbekende reisgenote aan de stok had gekregen, 'conversatie met een ellèndig wijf, een artistiek bijgespijkerde francaise, thuis bij Van Hecke en de Brusselse surrealisten. Het laatste half uur was één over en weerketsen van glimlachende hatelijkheden'.

Een enkele maal valt hij tegen een vlaamse schrijver niet minder fel uit, zoals tegen 'Urbanus van de Voorde'. Anderen komen weer door hun gebied of onderwerp eenvoudig voor hem niet te bestaan, dat is dan geen kritische afwijzing maar er valt niet aan te beginnen: 'Voor Streuvels voel ik collectief en en-detail niets, en ik kan daar ook niets aan doen; noem het „rassenhaat" voor mijn part, maar al die boeren-miseriën laten me verwoed onverschillig'.

Naast of meer nog na de franse kwam bij hem de nederlandse literatuur. Hij stond er ambivalent tegenover, in veel opzichten argwanend en afkerig, tegelij-

kertijd toch haast erdoor gebiologeerd. Zijn oprechte en letterlijk uitgesproken wens om amateur en buitenstaander te blijven werd doorkruist door een heftig benieuwde, ook tevens critische en recalcitrante, drang om zowel ermee af te rekenen als toch ook er (vlak) bij te zijn. Sinds hij in het najaar van 1927 in Brussel Greshoff had leren kennen, ontdekte hij 'in heel korte tijd door hem de hele nederl. literatuur, op schrift en in den vleze' (bijschrift in zijn exemplaar van *Het land van herkomst* met de aantekeningen voor Jan Greshoff). Hij was niet zo'n overtuigde outsider of hij begeerde de schrijvers te leren kennen en naar bevind van zaken en persoon (af) te keuren. In elk geval ging hij met fervente animo of aversie op de nederlandse schrijverswereld in. Zijn aversie stond al vroeg met grote zekerheid vast. In een bespreking van Cocteau in De Driehoek (juli 1925) schreef hij aan het slot: 'In Nederland heerst de Ernst: men vertaalt er Mauriac, de Tharauds, Duhamel'. In die uitspraak tekende zich al af wat hij bedoelde met de titel van zijn verhalenbundel *Bij gebrek aan ernst* (1928, opgedragen aan de nagedachtenis van Paul van Ostaijen). Hij was over het geheel consequent en hardnekkig in zijn rechtlijnige opvattingen en doelstellingen, van een soms ontwapenende soms ondraaglijke vasthoudendheid. Het vreemdelingschap, gewapend met achterdocht en ergernis waarmee hij de 'vaderlandse letteren' naderde, is in deze brieven nog niet tot de obstinate obsessie geworden waarmee hij zich weldra in zijn bêtes noires zou vastbijten. Men kan in zijn uitingen volgen hoe Dirk Coster voor hem de incarnatie is geworden van wat hij in Nederland haatte, een haat die tot buitenpersoonlijke afmetingen groeide. Al wat hij verfoeide als officieel, als autoriteit, als gidsen of leiding geven in de letteren, ook bij Marsman of Nijhoff, al wat hem als meedoen en erbij willen horen tegenstond en waar hij zich uit een verbeten combinatie van meer- en minderwaardigheidspositie, van amateur en apostaat, van outsider en outcast tegen keerde, hing hij op aan Coster en zijn werk. In 1925 attaqueerde hij deze voor het eerst in een bespreking van de tweede druk van *Nieuwe Geluiden* (De Drie-

hoek, okt. 1925; opgenomen in Cahiers van een lezer I, gedrukt voor de schrijver in dertig exemplaren). Meer en meer afkerig geworden van de voorlichter voor wie het woord kunst een extra bijzondere smaak schijnt te hebben, verwerpt hij er Coster als 'zeer officieel beoordeelaar, kriticus' die zijn heil zoekt 'in een geapplikeerde serieusheid van toon en een onmatige zwelling van termen'. Van de jonge Vlamingen miskent hij de beste, 'hij staat al dadelik in gedeeltelik onbegrijpen, 't ergste naar men weet, tegenover de technies-sterkste, de geestelik-scherpzinnigste, de in het Nieuwe verdienstelikste dezer jongeren: Paul van Ostaijen'.

In de brieven spreekt hij ook over zijn cahiers. 'Ik schrijf op het oogenblik bijna uitsluitend aan mijn z.g. Cahiers van een lezer waarin ik af en toe snor van genoegen, maar oneindig meer hooge ruggen opzet'. De afkeer van Coster neemt in de brieven wel een plaats maar nog niet een zo grote en uitsluitende in, ook Marsman moet het ontgelden, en overigens is Coster hier voor hem al kennelijk niet meer een persoon alleen, maar een abjecte incarnatie. 'Ik ben bepaald geen vriend van de schrijverij van den heer Coster; dat is voor mij nu precies het abjectste wat de Nederlandsche geest heeft opgeleverd. Het ergste van alles is voor mij dat Coster eigenlijk geen mensch meer is: het is een instelling', maar na enig verder gesputter dan overgaande op Marsman vervolgt hij: 'maar die verdomde tempelgeheimenissentoon zit er bij hem toch ook in. Een beetje meer natuurlijkheid, een beetje meer rondheid in de literatuur, vooral in onze literatuur van mooischrijvers en hoog-intellectueel geparadeer, onze literatuur van gezichten-trekkers (in Frankrijk is het trouwens in werkelijkheid ook niet veel beter) — een beetje meer heldere, spontane taal, waar je houvast aan hebt, desnoods om het te verfoeien'. Het is, alweer, vooral die groteske ernst die hem afstoot. Marsmans *Anatomische les* en *Lamp van Diogenes* mogen aan hem voorbijgaan, hij zal zich dan liever met zijn gedichten tevreden stellen. — 'Ik geloof eenvoudig niet dat Marsman den mensch zou zoeken, ik geloof dat hij nog veel te veel op den mooi-kraaier let, willens of onwil-

lens, „ambtshalve" of als dupe. Als ik den mensch zoek in de literatuur, en au fond is het sedert jaren wat mij verreweg het meeste interesseert, dan is het iets anders dan wat Coster en Marsman zoo noemen (vooral de eerste). 'Hij heeft een andere voorstelling van 'menschelijkheid': 'neen, mijn waarde, daar ben ik werkelijk ten slotte te veel Lebemann voor geweest, niet in den zuiveren mondainen, maar juist in den menschelijken zin van het woord. In één woord: ik ben wars van al dergelijke (ethische, of intellectueele, of zelfs poëtische) aanstellerij. Ik houd van een vent die zichzelf durft zijn, die vat op zich geeft'. Coster geeft hem van het begin tot het einde het gevoel van onwaar. 'Het is een antipathie die ik tegen hem heb vanaf mijn eerste ontmoeting met hem, ik geloof vanaf mijn 18e of 19e jaar. Ik ben nu bijna dertig, dus.... En, zooals ik je zei, ik zie den mensch Coster eigenlijk niet meer, ik zie de Hollandsche instelling, het Hollandsche monument. Het is geslaagd'. Hij pakt in deze lange brief, van 24 febr. 1929, zo uit, dat hij in een PS tenslotte meedeelt dat hij hem overlezende er een stuk uit overneemt voor de Cahiers, 'met zooveel „oprechtheid" heb ik mij blijkbaar laten gaan!' Hij was bezig de scheidslijnen te trekken die hij nodig vond, vandaar dat hij schreef: 'Ik zie in de Nederl. literatuur van onzen tijd trouwens een serie menschen tegenover wie ik alleen maar mij onmogelijk wensch te maken: voor ééns en voor goed. Ik voel, werkelijk zooveel voor de vriendschap dat het idee relaties, te menageeren individuen, en dgl. mij verwoed antipathiek is'. Ruim een maand later schreef hij naar aanleiding van zijn eigen werk in eenzelfde geest. Hij maakte zich weinig illusies over zijn succes als romanschrijver. 'Een „gevierd schrijver" zal ik wschl. nooit zijn, niet over tien, en niet over dertig jaar! Maar juist de rol die ik spelen kan heeft voor mij een bepaalde charme. Niets geeft mij zooveel genoegen als te worden be-costerd, ik zeg het je in allen „eenvoud des gemoeds" en zonder éénige comedie. Mijn enkele vrienden voor wie de literatuur telt moeten maar mijn publiekje spelen; mijn rechtbankje ook van tijd tot tijd'. Hij hoopte 'te kunnen blijven buiten de literatuur als vàk, de

literatuur die een soort superieur strafwerk wordt, en waarin men eerst luitenant wordt (als Marsman), dan kapitein (Nijhoff), dan majoor (Coster), dan kolonel en generaal (Boutens, Van Deyssel). Daar is naar het schijnt ook nog de dynastie: Boutens, koning, Werumeus Buning, kroonprins, enz.?'

Toch was hij er ook niet zo vrij van als hij wel wenste, ook het 'amateurschap' werd licht een houding en een genre, en a.h.w. als amateur wilde hij wel bij de literatuur behoren en er zijn rol spelen, ook in het door hem allerminst gemeden literaire leven. Hij was het tegendeel van een afzijdig schrijver zoals bijv. Nescio maar snelde met een eigen leuze en strijdkreet de vaderlandse letteren binnen; al zou het later toch wel overreding kosten om hem tot het mederedacteurschap van het door Ter Braak en hem opgerichte Forum te bewegen. Het was voor hem niet enkel een grapje dat zijn vriend de schilder Willink, die zijn eerste boeken van enkele tekeningen voorzag, een grote compositie wilde maken met enige hollandse jongeren erop. Eind mei schrijft hij mij naar Davos, waarheen ik na de winter in Arosa in de maand was teruggekeerd, hierover: 'hij heeft mij gevraagd wie ik hem daarvoor aanraadde (behalve mijn eigen nobele zelf) en ik heb hem opgegeven: Marsman, Slauerhoff, jou, Den Doolaard, Theun de Vries en misschien Scholte. Zie jij andere menschen die er misschien méér voor in aanmerking komen?' En hij vervolgt dan half raillerend dat hij van de Jong-Katholieken later maar een apart schilderijtje moet maken, Willink had gedacht, om van de compositie niet al te zeer een deftige groep te maken, à la Staalmeesters of zo, 'een half-ontkleedde vrouw: een Muze? of half gekleede dito bij ons (voor, achter, naast ons?) op te stellen. Op het Jong-katholieke schilderij zou zooiets natuurlijk niet mogen voorkomen'. En hij werkt het tableau verder met drastisch-dartele fantasie uit.

Hij waarschuwt mij min of meer tegen het raadplegen van Marsman, die in de jaren 1925—1927 in poëticis mijn 'mentor' was geweest; met name in zaken van proza had ik te bedenken 'dat hij de sinistere manie heeft ieder „kunstwerk" tot een formule te willen her-

leiden, en dat, *wat telt,* daar altijd ver over uit gaat'. Hij verschilt totaal met hem van mening over wat een roman of novelle moet zijn. 'Ik weet dus niet wat jij slordig noemt. Misschien héέft Marsman volkomen gelijk. Maar je z.g. fout: je af laten drijven op het gegeven — lijkt mij iets zeer sympathieks, en zelfs iets heilzaams, voilà. Ik heb ook nog altijd in het geheugen het prozaverhaal van Marsman, en laten wij het er rustig over eens wezen dat een dergelijk verhaal *geen enkel belang* heeft, al laat het zich misschien tot het laatste atoom in ouwels of poeders onderverdeelen'. De prozaverhalen van Roland Holst zijn voor hem ook eigenlijk mislukte gedichten. 'Tot De Afspraak toe, dat zich misschien ontpopt had tot een prachtig gedicht, als Holst zich eenigszins „op slag" had gevoeld; het *is* trouwens poëzie, ook zooals het is'. Nog minder dan Marsman vindt hij Nijhoff als raadsman aan te raden. 'Wschl. krijg je een lang en curieus prozawerk van ZEd. met aanwijzingen voor in te lasschen scènes, te schrappen alinea's en uit te werpen of te vervangen personages. Die mijnheer Nijhoff heeft nl. een zéér conscientieuse opvatting van zijn taak als revue-directeur, voor zoover mij bekend. Maar je kent hem wellicht tien maal beter'. Intussen had hij mij in de brief over Marsman en het proza al voorgesteld eens de proef op hemzelf te nemen, en van het omgewerkte verhaal hem de beide lezingen te zenden, 'zonder mij te zeggen welke de eerste en welke de tweede is en laat ons dan eens kijken wat mij het meeste treft'. Hij komt er in een volgende brief nogeens op terug, en zou het jammer vinden opeens een overdruk te ontvangen.

Du Perron voegde zijn oordeel niet naar de hiërarchie der reputaties in de nederlandse letterkunde, die hem door zijn herkomst toch enigszins vreemd territoir bleef. Hij toetste deze aan zijn door franse literaire maatstaven, overigens al evenmin conformistisch, gevormde meningen, en kwam in vele gevallen tot afwijkende opinies. Van Schendel zelfs was hem bij een ontmoeting in Brussel in zijn gesprekken over 'kunst' wat tegengevallen. Hij stelde aan een kunstwerk tezeer 'een paar bepaalde, wat bekrompen voorwaarden', on-

geveer alsof men Julien Green meer kunstenaar vond dan Stendhal. Toch bleef Van Schendel voor hem 'de eenige man die in zijn tijd in Holland wat te vertellen heeft gehad'. Slechts langzamerhand kon hij erin meegaan Couperus boven Van Schendel te stellen. De Arabesken die ik zeer bewonderde, vond hij 'aardig — als alles wat hij schreef, eigenlijk — maar zijn kracht komt volgens mij niet uit in de novelle, maar in den roman. Voor een novelle mist hij een grootere beheersching; zijn korte verhalen zijn niet genoeg samengetrokken; ik heb altijd het gevoel dat het aardige fragmenten zijn. In de romans is het eigenlijk precies hetzelfde, hij zit vol met romanciers-trucs: uitweidingen herhalingen, maar de constructie van het geheel geeft er tenslotte dien indruk van kracht aan, van rijkdom ook'. In een volgende brief schrijft hij dan: 'Intusschen erken ik nu dat je gelijk hebt met Couperus voor V.S. te plaatsen. C. is tenslotte sterker, en zelfs grooter: ik ben daar nu van overtuigd na lezing van de 4 Boeken der Kl. Zielen'.

Van Nescio, door Bloem ook bij mij zo warm gepropageerd, meende hij dat het werk bij herlezing niet zou meevallen. De uitvreter vond hij intussen verreweg het beste van de drie verhalen.

In de periode tussen zijn bezoek in Rotterdam en het mijne op Gistoux, enkele dagen na mijn promotie, schreef hij mij uitvoerig over het 'romantische' van de Tachtigers (poststempel 12 juli 1929). Hoe meer hij over die term nadenkt, hoe minder deze hem zegt. Hij vindt er aanleiding in om een wat schematische indeling van kunstenaars op te zetten, waaraan hij houvast krijgt. 'Ik geloof dat er tenslotte twee groepen van kunstenaars zijn — en van mènschen — zij die gerevolteerd zijn tegenover het absurde leven (revolutionnair, romantisch met en zonder verlangen naar beter, opstandig, enz.) en zij, die, ondanks alle nuancen, vinden dat, in laatste instantie „tout est pour le meilleur dans le meilleur des mondes possibles", vooral met een andere wereld op den achtergrond'. En nu gaat hij aan het indelen, 'grof genomen behoort iedere kunstenaar min of meer tot groep 1 of groep 2. Ook voor onze

generatie gaat dat op. De jong-katholieken behooren — ambtshalve, zou ik haast zeggen — tot groep 2. Evenzoo Marsman, nadat hij het Paradijs herwonnen heeft en met een „dictatorschap" over dat j.k. groepje werd beloond. Tot groep 1 behoort, zonder twijfel Slauerhoff; behoor ik ook, uit hoofde van mijn hondsch en moerassig karakter, en ook omdat de „humor is.... een houding waarmede de romanticus zich het raadselachtig leven draaglijk maakt" (p. 18—19 van je boek)'. Verder Blijstra en nog een paar anderen. In den tijd van De Nieuwe Gids behoorden alle kunstenaars, van Eeden ook, in het begin, vrijwel tot groep 1; op het oogenblik is deze groep in Holland weer in de minderheid. 'Men heeft weer zooveel troost gevonden, en zooveel hoop, in de literatuur. Jij ook, beste Donker, behoort tot groep 2, alleen met een volkomen afwezigheid van wat bij de jong-katholieken een houding — een voorgeschreven houding is'. Hij noemt dan enkele protestanten, Smit, De Mérode 'en wie al niet? — (Wat geldt is altijd, ten slotte het *talent* — maar als we toch aan het indeelen zijn....)'.

Doorgaand met onderbrengen plaatst hij dan Den Doolaard in groep 1, al verwerpt hij fors diens pathetiek, van Theun de Vries is hij niet zeker, en Hendrik de Vries hoort ook in groep 1. Hier en daar maakt hij korte metten. In dezelfde brief kondigde hij aan, dat ik op Gistoux misschien Slauerhoff zou ontmoeten. Inderdaad logeerde deze er tegelijkertijd, maar hij vertoonde zich weinig of niet; het bleef bij een enkele korte wandeling en gesprek, vlak voordat hij telegrafisch naar Leeuwarden werd ontboden waar zijn vader op sterven lag. Zijn nerveuse uitingen op dat tijdstip kregen voor mij pas veel later een duidelijke aanvulling, toen zijn hortend bewogen *In memoriam patris* verscheen, in zijn onverdichte spreekvorm haast een pendant van het Gebed bij de harde dood. In die enkele dagen werd wel de grondslag van een tot zijn dood gebleven hartelijke verhouding gelegd, hoe schaars de correspondentie ook was. Voor het overige onderzocht hij mij (kuurverlofganger uit Davos) op zijn kamer en trok een bedenkelijk gezicht (in Davos zou weldra

blijken dat de reis een voor het herstel uiterst gunstig verloop had gehad) en beval mij terloops aan de door hem aan boord voor een onherroepelijk te duchten zuid-amerikaans lot behoede 'blanke slavin', een Belgische die hem vergezelde, ten behoeve van haar gezondheid naar Davos mede te nemen. Maar dat is een ander onderwerp, het is mij nu te doen om de duidelijke voorkeur die Du Perron in zijn brieven voor de dichter Slauerhoff toonde. Juist de fouten en slordigheden in zijn werk trokken hem aan. Verscheidene dichters komen ook als persoon in zijn brieven ter sprake. Greshoff kende hij al lang, met Holst was hij bevriend geraakt, Bloem kende hij nog nauwelijks, van Nijhoff die hij niet kende moest hij toen al niets hebben en Marsman behoorde toen nog tot zijn partis-pris (waar diens uitlating over de 'hondse en moerassige geest' niet vreemd aan kan zijn geweest), maar voor Slauerhoff toonde hij een bijzonder zwak. In zijn derde brief, van 24 febr. 1929, had hij mij al over hem geschreven: 'Ik heb Slauerhoff eens in Brussel ontmoet, veel te kort en vooral: onder veel te veel menschen. Hij leek mij bijzonder aantrekkelijk: dat gevoelige, kapotte bijna, onder dat onverschillige en verwaarloosde'. Hij citeert dan de slotstrofe van het gedicht *Fin de Siècle* uit *Clair Obscur* in Slauerhoffs eigen franse vertaling: in die dagen verscheen zijn plaquette *Fleurs de Marécage*, bij Stols 'tirés à trente exemplaires aux frais d'un amateur'. Het luidt:

....Or, le dédain superbe de s'en aller
En souriant le long d'un précipice,
Au charme paisible de la vallée
Vaut bien le bonheur et toutes les délices.

Hij noemt de franse vertaling oneindig mooier dan het oorspronkelijke (in *Clair Obscur*, 1927, opgenomen in de bundel *Saturnus*, 1930), en werkelijk lijkt het slot daar meer op een slechte vertaling dan een origineel:

Toch, is het niet de verhevenste ernst
Loszinnig te leven, veeleer dan nijver handlen,
Wetend hoe raaklings wij langs de afgrond wandlen,
Hoedra onze zomer heenspoedt in eeuwigen herfst?

Voor een kwatrijn als dit geeft hij tien bundels cadeau, niet tien middelmatige maar 'tien bundels van „Kanonen" liefst, als die „Kanonen" mij niets zeggen, of mij hier en daar wat zeggen, tusschen véél aesthetiek door, je weet wel....'.

'Dat kwatrijn van Slauerhoff — look here: als ik zooiets lees en ik kan gelooven dat de dichter ook „de man is van die regels", dan kan ik niet anders dan dien man zijn toegewijd!' Er is in de brieven veel meer sprake van proza dan van poëzie, wat ook de kans op discussie verkleinde. In dit geval roerden wij een meningsverschil aan, waarbij hij schrijft: 'Ik geloof nl. precies niet als jij dat „verzen het essentieële van een menschenleven geven" — ik schreef het zooëven in mijn Cahiers — ik geloof dat menig menschenleven door de litteratuur ontzaglijk wordt geflatteerd, en dat, anders beschouwd, menig menschenleven interessanter en (boeiender en zelfs aangrijpender) zijden heeft dan men soms vindt in dien mensch zijn verzen'. Wij spraken hier langs elkaar heen: ik wilde niet zeggen dat de *gehele* mens in kern uit zijn poëzie valt te kennen, wel dat in gedichten vaak of zelfs meestal kern en hoofdzaak van een levensepisode een essentiële vorm krijgen, symbool van wat er, innerlijk en uiterlijk, *wezenlijk* is gebeurd. Dat er merkwaardige individuele eigenaardigheden in die wezenlijke kristallisering waarin tijdelijk leven tot blijvende poëzie wordt, achterwege worden gelaten, wijst juist op de 'werking' naar het essentiële toe. Du Perron was ook hier al de geboeide door de individuele bijzonderheden, wie de 'bruto' persoon meer aanging dan het abstracte gedicht. In het dagelijks leven 'verraadt' zich meer van de persoon, in het gedicht onthult zich in de symbolische samenvatting meer van mens en leven. Hij schrijft: 'Er zijn oogenblikken, te vreemd, of te klein, of te groot voor verzen; oogenblikken die niet *samenvallen* met de harmonie van het woord. Ik improviseer stuntelig. Denk er zèlf over na'.

Slauerhoffs wrevelig nerveuse uitingen bij het ontvangen van de slechte tijding over zijn vader mogen dan karakteristiek geweest zijn voor zijn persoon, essentieel is toch pas, en voorgoed, de herdenking in *In*

memoriam patris. De werkelijkheid van moment en persoon zei Du Perron echter meer dan de werkelijkheid van verwerking en verbeelding. Memoires, dagboeken, autobiografische romans, documents humains cahiers, notities — Valery Larbaud, Léautaud — al het tijdelijke paste beter in zijn wereld dan 'eeuwige' gedichten. Het was een van de punten waarop Ter Braak en hij elkaar later zouden vinden.

Aan de andere kant is er weer een belangstelling voor de nederlandse klassieken, die men hem niet zo licht zou hebben toegeschreven. Hij schrijft dat hij Stols heeft voorgesteld 'een serie keurige boekjes uit te geven van onze 17e en 18e eeuwse dichters (keuzen uit Hooft, Bredero, Vondel, Revius, Huygens, Starter, Poot, enz. zelfs uit menschen als Focquenbroch)'. Het moesten boekjes worden van 80—120 blz. met een mooi in hout gesneden portret en geheel zonder aantekeningen. Maar de mensen kopen zoiets niet; als ze het hebben moeten, dan 'liever voor 95 cents in een schooluitgaafje, met allerlei geleerdheid onder aan de bladzij, dat krijg je er dan nog *bij*'. De keuze wilde hij toevertrouwen 'aan jongere dichters: Buning, jij, Marsman, Greshoff, enz....'. Hij heeft er blijkbaar een begin mee gemaakt, ik bezit een uitgaafje van hem afkomstig, een bloemlezing uit Hoofts minne-dichten zonder aantekeningen en met een door Willink getekend portret, uitgegeven bij Dinger in Bussum.

Van zijn eerste brief af schrijft hij over eigen werk, daarvoor bovenal had hij behoefte aan een literaire correspondentie. Hij vraagt om begrip, in die eerste brief van 30 nov. 1928 gaat hij er al dadelijk toe over mij op weg te helpen om hem te begrijpen, met (zie ook brief aan Ter. Br., p. 39) 'dit citaat uit Gogol (dat ik bijna als epigraaf in B.G.a.E. had gezet)'. Weinigen hebben vermoed, dat zij, toen zij om mijn personages lachten, om *mij* gelachen hebben. 'Ik ben Nameno geweest, Otto, Bennie, enz. —'. Zo zou ik door een zekere pose heenzien en aldus beschouwd werd 'het toch een heeleboel minder supreem'. Hij is zeer in zijn schik dat ik de *Cahiers* genietbaar vond en er hem hartelijk waarderend over schreef, zegt hij in het begin van de

brief van 20 maart 1929. 'Ik was een beetje bang voor een „aesthetischen kant" van je: mijn termen zijn zoo erg dikwijls die van een toespraak in een gesloten kamer'. Het gaf niet eens, dat ik de cahiers als zijn beste werk beschouwde. Voor het overige is er blijkbaar nog geen zorg of vrees voor een ethische kant. In deze brief komt hij nog eens op Slauerhoff terug: 'Ken je Slauerhoff? Ik zag hem ééns (nog altijd maar ééns: wij zijn elkaar minstens vier keer misgeloopen) — het is een allersympathiekste kerel: verwaarloosd, verward, spontaan, gevoelig en onverschillig tegelijk, half jongensachtig en half verloopen (Jany Holst zegt: „aan scherven"). Misschien maak ik mij ook een verkeerde voorstelling van hem; maar het is in elk geval één van de weinige „Nederl. jongeren" die ik persoonlijk beter zou willen kennen. Maar de man is „elusive as a shadow".'

Op 1 mei schrijft hij mij naar Davos (ik was daarheen juist teruggekeerd, en had er aan de rand van Davos-Platz in Pension Rychner de lang gewenste ongenaakbare balconkamer betrokken boven in het huis, vanwaar ik een eind het dal in zag, van alle kamers der kuurjaren de beste herinnering), dat hij de cahierschrijverij voorlopig wil opgeven, hij had 40 blzn. klaar voor cahier 6, maar had die boel verscheurd. Het is alles zo betrekkelijk. De uitspraak frappeert, bij hem, de hardnekkige, de absolutist. Overigens besluit hij ook een volgende brief, na de wens mij geen zorgen te maken voor de toekomst en voort te gaan mij 'vol moed open te stellen voor het nieuw-teruggevonden Davos', met de wijze woorden: 'Alles schikt zich, min of meer (nooit anders dan „min of meer")'.

Hij schrijft over proza-stijl: Walter Pater, 'een van de cracks op kúnstproza-gebied', is een imposant man maar Stendhal zou compleet lak hebben aan al zijn proza-theorieën, hij zou 'hem als mensch, als kenner van het leven, volkomen domineren. De kwestie komt dus altijd weer hierop terug: òf men heeft iets uit te drukken, coûte que coûte, en hoe sterker deze behoefte is, hoe minder wij in staat zijn gesteld op de „kunstigheid" van ons proza te letten; òf wij zijn makers van proza-dingen, en dan staat de deur open voor allerlei

theorieën'. Maar tenslotte komt het op twee dingen aan: men kan schrijven, men heeft het talent daartoe en men heeft als mens iets te zeggen. 'Of nogmaals anders: er zijn betrekkelijk onbeduidende menschen die met vlijt werken aan hun *stijl*; en er zijn menschen die, vóór alles, aan *zichzelf* werken; en daarna schrijven, par force majeure'.

Hij vraagt voor zijn prozawerk behalve aandacht uitdrukkelijk critiek. Aan geen oordeel had hij ook toen zozeer behoefte als aan dat van de eenmaal uitgezochte literaire vriend, die zijn criticus en zijn bondgenoot zou zijn. Hij zal mij successievelijk de hoofdstukken sturen van zijn roman, voor critiek en commentaar. 'Het *Mannetje alleen* — o jee! daar zijn we nog niet over uitgepraat! Wacht tot je de 3 laatste hfdstn. door hebt, en resumeer dan je ideeën erover. Want ik moet je in dit geval uitgerekend *jouw* oordeel hebben en niet dat van Greshoff, Jan van Nijlen of zelfs Jany. Ik vrees overigens dat we het ééns gaan worden over de bestemming van dit boek. Maar ik wou het jou laten zeggen'. (poststempel 10-VI-1929; boven de brief staat alleen Gistoux, Maandag). Twee maanden voordien had hij al laten weten dat hij op mij rekende 'o.a. om mijn stijl, waar het noodig is, te zuiveren', daarbij waarschuwend dat hij, eenmaal op gang, razend vlug schreef en dat hij tenslotte geloofde 'aan de bizondere charme en de waarde van de spontaniteit'. Daarom zou te veel omwerken achteraf, al had hij dikwijls hele passages omgewerkt, de gang kunnen stollen, 'wat mij erger lijkt dan een paar stijl- of zelfs taal-fouten'. Daarbij sluit aan wat hij op 31 mei schrijft, nadat ik vijf hoofdstukken had gelezen: 'Wat je er tot dusver over gezegd hebt, lijkt mij *juist* (moet ik zeggen: helaas?). Mijn manier van schrijven is haastig en slordig, maar daarvoor heb ik je gewaarschuwd. Ik heb veel gehad aan je aanteekeningen en verreweg de meeste van de onderlijnde zinnetjes verbeterd. Inderdaad: ik zit nu zóólang in deze „Fransche contrijen" dat ik soms bepaald in het Fransch denk'.

Hij stond voor de critiek niet alleen open, hij onderwierp zich er graag aan, dit behoorde klaarblijkelijk tot

zijn behoeften. Hij aanvaardt in de meeste gevallen wat ik als 'fouten' aanwees. Ook dat ik blijkbaar zijn R. Godius kinderachtig had gevonden (de figuur heeft hem nog lang bezig gehouden, in de correspondentie met Ter Braak is later nog dikwijls van Reinald Godius (later Maarten, eindelijk Evert) sprake, van de toezending van het omgewerkte en belangrijk bekorte manuscript en van de plaatsing in Forum). Hij voert aan dat deze R. Godius, in deze gedeelten van zijn roman tenminste, zo moest zijn, maar hij erkent mijn typering 'vervalst romantisch' als juist: '(Als je dit boek later ooit bespreekt, houd die uitdrukking voor hem aan.) — Kortom, je hebt over het boek — as far as it goes — gezegd wat ervan te zeggen was en ook de zwakheden ervan heel goed aangegeven'. De zekere haastigheid en droogheid ervan (door mij 'saai noteren' genoemd) vond hij echter gewenst. En het is hem (meent hij dan nog) onmogelijk het geheel om te werken (later deed hij dat toch, zie de *Briefwisseling met Ter Braak*, p. 322). 'Neen, zóó moet het maar de wereld in, — ook een weidsche term, — al zou het beroerd zijn. Ik moet dan maar zien op te halen met een volgend boek, of volgend *deel*'. Als het hem verveelt, scheidt hij er dadelijk mee uit, 'een roman schrijven bij wijze van taak zou voor mij op een catastrophe uitdraaien. Ik vrees dat ik ook van jou (de Marsman-Kuitenbrouwer-visie daargelaten) nog vele verwijten zal oploopen in ons verder literair leven, de vraag is alleen maar: Vind je het ensemble de moeite waard?'

Hij aarzelde over ophouden of ermee doorgaan, hij weifelde over de titel, maar het had hem toch in zijn macht en liet hem niet los. Zijn brieven zijn er vol van. Op 20 maart schreef hij, in verband met de kans op een terugkeer naar Indië, dat dit te vroeg zou zijn naar zijn zin. 'Het hindert mij in het werken aan mijn roman; ik heb er nu weer in geen maanden aan gewerkt. Soms voel ik de literatuur als een soort strafwerk en scheid er dan onmiddellijk mee uit'. Op 2 april vervolgt hij: 'Heb ik je verteld van mijn roman? Ik zou dien werkelijk voor mijn plezier groot willen maken; maar als ik naar Indië ga — vnl. met het oog op mijn moeder — is

er 90 pct. kans op de 100 dat ik hem niet afmaak. Aan den anderen kant voel ik er niets voor mij te verstoppen achter een roman: als er besloten wordt te gaan, zal ik ook klaar zijn. In deze onzekere situatie heb ik er wat anders op gevonden: ik zal mijn roman in brokstukken uitgeven, min of meer volledige deelen. Het geheel zal heeten: De Onzekeren. Het eerste boek: De Vrees te berusten'. Op 1 mei vindt hij daarvoor toch een geheel andere titel noodzakelijk; 'trouwens als ik mij eenigszins fit voel geef ik liever den geheelen roman ineens (300, 400 blzn.?) met als titel De Onzekeren. Alleen, ik heb voor 't oogenblik de omstandigheden niet mee. Enfin, afwachten....'

Hij gaf zijn titels evenmin gemakkelijk op als het eenmaal geschrevene. De titel *De Onzekeren* zal hij later in een geheel ander verband weer gebruiken. Ook *Poging tot afstand* kwam hem later weer te pas voor het verzamelen van zijn werk. De autobiografische cahiers uit *Een Voorbereiding*, hoewel zwak jeugdwerk, uit 1923 en voortgezet in 1926, zou hij later nog weer geheel omwerken (in 1934 verschenen, met opdracht aan Menno Ter Braak). De verklaring voor dat vasthouden moet voor een deel wel gezocht worden in het sterk autobiografisch karakter van zijn verhalen, het was zijn eigen jeugd waaraan hij zo was gebonden, die hij beschreef. Het was hem niet anders mogelijk dan zichzelf, en zijn verleden en milieu, dicht nabij te blijven in wat hij verhaalde. Hij bleef in alles uitermate persoonlijk. In het exposé van zijn roman (brief van 2 april) schrijft hij zelf: 'De man die dit eerste boek vult ben ik zelf: vervormd natuurlijk, maar toch zoo gelijkend nog dat het mij bijna geen moeite heeft gekost deze eerste honderd blzn. te schrijven'. In het tweede deel zou een avonturier optreden, Pablo geheten, en als het hem lukte dit te schrijven, zou dat oneindig boeiender worden. In het derde boek zouden 'de personen uit 1 en 2 samentreffen met de vrouw die de hoofdfiguur is van 3'. De vraag is maar: 'tot hoever kom ik?' Eigenlijk zou hij voor het tweede deel een paar maanden in Sicilië moeten doorbrengen. Dat zou gemakkelijk gegaan zijn, toen zijn vader nog leefde en

hijzelf nog ongetrouwd was, maar nu is het heel wat ingewikkelder.

'Enfin, het schikt zich ànders misschien ook nog wel. Ik heb nu opeens weer — na den heelen winter zoowat niets te hebben uitgevoerd — lust aan dien roman verder te schrijven, desnoods op de bonnefooi'. Hij laat het eerste boek nu bij kleine brokjes overtypen; zo zal hij mij ook telkens een doorslag kunnen zenden, bij wijze van vervolg-roman. Op 31 mei schrijft hij: 'Ik geloof op het oogenblik niet dat ik het uitgeef als De Onzekeren (groote compositie!). Maar mijn stemmingen wisselen, en hangen trouwens zooveel af van mijn levensomstandigheden'. Hij is nu gekomen op de titel 'Een Mannetje alleen' voor deze Reinald Godius-historie het eerste boek of dito deel. 'Eigenlijk zou ik misschien het beste doen met het ding weg te leggen en over tien jaar het tweede deel ervan te schrijven, nl. deel I: R.G. van 22–32 jaar; deel II: R.G. van 32–42 jaar!' Het werd tenslotte: *E poi muori.*

Wat hij in deze zelfde periode, in de lange brief van 1 mei schrijft over de *Boeken der kleine zielen* van Couperus, maakt duidelijk hoe ook hier, als bij enkele van zijn franse lijfauteurs, het persoonlijke en hem persoonlijk bekende karakter van mensen en milieutype zijn voorkeur bepaalde; ook als lezer, en criticus, was hij a.h.w. autobiografisch. 'Heb je de Boeken der Kleine Zielen weleens gelezen? Ik wist niet dat het zóó wijd en sterk was! Ik dacht dat het een wat meer verwaterde reprise was van Eline Vere. In werkelijkheid is het heel wat sterker, al is het slordiger misschien — slordiger? ik geloof het graag, men kiest het onderwerp van zoo'n boek niet, men wordt ertoe gedwongen, men braakt het uit als men tot de hals toe vol zit van al de geborneerdheid, de lafheid, de laagheid van „fatsoenlijke menschen". Het is — als je de proporties ook van de landen niet uit het oog verliest — wat Gogol's Doode Zielen voor Rusland was: een epos, een bombardement met grof geschut; maar het geldt Den Haag!'

De onderwerpen van zijn vereerde en sterk gepropageerde voorbeelden stonden hem liefst persoonlijk zeer na. In het eerste der *Cahiers van een lezer* dat hij mij

naar Arosa zond, stond onder Cahiers voor mijzelf (bij 27 juli 1927) al genoteerd: 'De boeken waarin ik mij heb voelen opgaan: Stendhal, Le petit ami, Tinan, Gide, Barnabooth, zijn diep persoonlik'. En hij laat er, niet minder typerend, op volgen: 'Aan de andere kant zijn er boeken die ik, om een te voortdurende persoonlikheid, onuitgelezen heb weggelegd'. Daar valt dan wel een directe 'incompatibilité' aan te nemen. Maar bijv. de cahiers van Karel Watteyn (Een voorbereiding) hebben meer dan alleen in de titel gelijkenis met Gides jeugdwerk Cahiers d'André Walter, waar ook het probleem heerst van het kind dat teveel aan zijn moeder is gebonden, daar opgroeiend tussen drie vrouwen. Hij stelde voor, mij een exemplaar van dit moeilijk meer verkrijgbare boek te bezorgen, als ik het door hem beoogde essay wilde gaan schrijven. Paul Léautaud en Valery Larbaud waren vooral cahiers- en journalauteurs, hun werk is gecursiveerd auto-biografisch. In de eerste zag hij bovendien zijn ideaal van de (toch wel poserende) buitenstaander en amateur, die hij zelf, lettré à outrance, zich weldra midden in het literaire leven stortend, niet zou blijven. Nog in 1932 (13 nov.) zou hij aan Ter Braak schrijven: 'Ik klamp me vast aan Le petit ami van Léautaud als het type van een absoluut superieur boek, door iemand die geen beroepsliterator geworden is'. Bovendien vertegenwoordigde Léautaud voor hem (zie diezelfde brief, Brieven I, p. 347-8) 'het ideaal van een vent' (TBr., replicerend, wil dan tot zekere hoogte wat hij noemt 'het gemis aan „ventisme" ' van Huxley toegeven). *Le petit ami* voldeed ook aan het amateursideaal van een in slechts duizend exemplaren gedrukt boek (tussen 1902 en 1920 nog niet uitverkocht). En ook hier de geschiedenis van een kind, sterk gebonden aan zijn moeder en toch op haar tekortkomend. Als Léautaud zou Du Perron in zijn autobiografische roman schier alles wat hem uit zijn jeugd en omgeving was bijgebleven en virulent bijbleef, vastleggen. Barnabooth, dat hij sinds 1923 kende, zou op zijn beurt gaandeweg nog meer aan het vaderlijk herinneringsaspect gaan appelleren na de finantiële débacle. Wat hij schreef was autobiografisch, wat hij

las was bij voorkeur zelfherkenning, en daarmee steeg zijn bewondering.

In de Cahiers schreef hij in het jaar 1929 dat voor hem *Les Faux-monnayeurs* met *Jean Barois* en *Barnabooth* tot de grootste boeken van de franse 20e eeuw behoorde. Hij insisteerde al even dwingend op zijn voorkeuren en afkeuringen in de nederlandse literatuur en hij zag ook hierin voor mij een taak. Het was hem een behoefte anderen daar niet alleen deelgenoot van te maken maar hen ervan te doordringen, hen ertoe te bekeren en te bezweren. Na het plan van het essay over Gide stelde hij mij nu voor een reeks artikelen te schrijven over nederlandse auteurs. Dat zou dan in Den Gulden Winckel moeten gebeuren, het kwam goed uit nu de poëziekroniek die hij daarin voor mij wou zien te bestemmen nog niet vrij was. 'Ik heb voor jou iets uitstekends gevonden, voor mijn gevoel. Ken je The Literati of New-York van Poe? (als je het niet kent, zal ik je het deeltje eens zenden). Een reeks artikelen-literaire portretten van tijdgenoten — die succes hebben gehad en schandaal verwekt. Wat zou je ervan denken om een dergelijke serie „portretten" te publiceren in D.G.W.? Je gaat nu toch der letteren doctor worden; zooiets ligt dan ook „binnen je studiegebied". Samenvattende artikelen over Holst, Bloem, Buning, Nijhoff, Marsman en wie er maar eenigszins voor in aanmerking komt; je hoeft al die heeren natuurlijk niet zóó in pillen en poeders voor te dienen als Marsman dat doet, je zou er „levende portretten" van kunnen maken, met een minimum van kunsttermen en *jezelf* telkens geven, tegenover, naast, vóór of achter je „sujetten". Je hebt carte blanche of je begint er niet aan. Je kunt er je „zedelijke moed" en je „tact" mee oefenen! Je bent er overigens dubbel voor aangewezen: 1e vanwege dien titel; 2e omdat je alles van zoo ver-af kunt overzien. Ik wacht met ongeduld op je antwoord, al zal ik dat eerst over 10, 12 dagen kunnen lezen. Maar ik zal er Greshoff al vast over spreken en ben er bijna zeker van dat hij het een goed idee vindt — het zou dan meteen een rubriek voor jou zijn en eigenlijk interessanter en van veel minder actueel karakter dan zoo'n kroniek van de

poezij'. Voor een opgemaakt plan, hoe curieus ook van opzet, was ik niet zo gemakkelijk te vinden of warm te maken. Het draaide tenslotte toch op de poëziekroniek uit, toen de gelegenheid daartoe zich voordeed.

Du Perron verhaalde mij verder in extenso zijn wedervaren ook in randgebieden van de literatuur; één brief bevat de beschrijving, met veel verve, van een huiszoeking naar pornographische luxe-edities, in Parijs door twee vrienden verspreid, welke affaire bij vergissing naar België werd overgebracht, met als gevolg 'een volledige overval op Gistoux (ik zat toen in Brussel) door het heele parket van Nivelles (procureur des konings, rechter van instructie en griffier) plus drie maréchaussées of dergelijken, kerels in uniform 'die zijn hele bibliotheek ondersteboven haalden.

Du Perron protesteerde bij de nederlandse gezant en door zijn advocaat bij het parket. De procureur du roi moet wel op zijn carrière-begerige neus gekeken hebben, toen de expeditie zo jammelijk mislukte. Iets anders was intussen dat Du Perron in het bezit was van 'een considerabele verzameling erotieken', die hij echter een drie maanden tevoren in veiligheid had gebracht. Hij schreef: 'O, er is een geweldige vague de pudeur in België en zelfs de pornographie van Flaubert's Tentation de Saint-Antoine is in de Kamer ter sprake gebracht. Ik zal er over een tijdje nog wel een gezellig artikel over publiceren in een Belgisch blad — maar eerst als het onderzoek in Parijs afgelopen zal zijn'. (brief van 23-5).

Hij was te vol literaire plannen, preferenties en preoccupaties om een even sterke feitelijke belangstelling op te brengen voor waar de ander mee bezig was, of het moest zijn dat deze op zijn voorstellen en aanbevelingen inging en reageerde, maar toch toonde hij een ongeveinsd interesse voor werk en persoon, voor mijn proefschrift toen dit was uitgekomen en voor de twee verschenen bundels gedichten (Acheron, Grenzen) uit de eerste verkoos hij verwonderlijk genoeg juist de meest 'aesthetische', aan het slot der plaquette waar donker bloed en paradijs niet mankeerden. Uitvoerig ging hij er niet op in, ik kreeg de indruk dat hij vooral

proza en critieken van mij verlangde te lezen. Maar sommige plannetjes, die overigens bij voornemens en voorbereidingen zijn gebleven, hadden wel zijn aandacht, zoals de bloemlezingen van jeugdpoëzie van onbekende en bekende dichters, van 'men of one poem', en van in bladen verspreide satyrische stukken die *De duivel op de tong* zou gaan heten. Hij zou vlaamse dichters naar hun jeugdwerk vragen (Jan van Nijlen bleek alles zorgvuldig te hebben vernietigd) en stuurde zelf een gedichtje van zijn zeventiende jaar dat begon met:

De avond kwam den dag bekronen,
Het nietsdoen schoof het werk opzij.

Hartelijk was zijn belangstelling, bezorgdheid zelfs voor mijn gezondheid. Foto's, waar hij ook in latere relaties een speciale voorkeur voor toonde, stelden hem gerust. Hij herinnerde zich maar al te goed de lijdende Paul van Ostaijen, misschien had deze in de bergen een kans gehad om 'zooniet geheél er bovenop te komen, dan toch een flink eind verder te leven'. Hij zond mij een nummer van Avontuur met nagelaten werk van de dichter. Hij schreef: 'Je moet vechten voor je leven, hardnekkig maar *listig*; geen klappen zoeken!' Voorlopig althans absoluut géén onvoorzichtigheden begaan. Intussen was hij zeer benieuwd mij te zien. Hij zou mij in Holland bezoeken als ik overkwam voor de promotie. En bij herhaling nodigde hij mij uit op Gistoux. In de laatste brief naar Davos (poststempel 10 juni) schrijft hij de volgende dag voor een dag of tien naar Holland te gaan. In die periode moet de kennismaking in Rotterdam, waar hij mij bezocht, hebben plaatsgehad, in de brief van 27-6 geadresseerd naar het ouderlijk huis, Spoorsingel 11, schrijft hij met enthousiasme over 'ons prettig samenzijn', en met groot genoegen van aangezicht tot aangezicht kennis te hebben gemaakt. 'Het had me kunnen tegenvallen en dan had ik er beleefd over gezwegen'. In diezelfde brief toont hij zich ook ingenomen met mijn bespreking van *Bij gebrek aan ernst,* in de N.R.C. De kritiek lijkt mij achteraf zowel als schriftuur en als beoordeling te weinig houtsnijdend

maar hij prijst beide hogelijk en keurt tegelijk in krasse termen af wat Marsman erover schreef. Wat de hoofdzaak is, hij aanvaardt de kritiek: 'wat er aan raadgevingen in dit stuk zit, is met het oog op de toekomst geschreven, en als zoodanig aanvaard ik het niet alleen, maar zou ik het, in jouw plaats, ingeveer zóó gezegd hebben, of beter: zoo gedacht'. De humor in dat werk wilde hij minder geaccentueerd zien, wat hij beoogde was meer ironie, 'een zekere scherpte, iets wat noch ernst is noch humor, dat in wezen met het eerste verwant is en in uitdrukking met het tweede. Slauerhoff heeft het dikwijls, overal eigenlijk waar hij niet zuiver poëtisch is of openlijk het avontuur en den conquistador verheerlijkt'. De term 'mikrochaos' nam hij als titel over voor zijn verzenbundel.

Intussen ziet hij uit naar het komende bezoek aan Gistoux, waar ik vier dagen na de promotie, op 16 juli, zou aankomen en vanwaar ik op 19 juli weer zou doorreizen naar Davos. Zijn brief, van begin juli, dezelfde waarin hij uitvoerig op het proefschrift en de kwestie van de romantiek ingaat, stippelt het programma uit, alweer vol bezorgdheid en voorzorg: 'We zullen goed voor je zorgen — maar in de eerste plaats moeten we natuurlijk vermoeienis vermijden'. Wij zouden van Brussel terstond met de auto doorgaan naar Gistoux, drie kwartier verder. De volgende dag kon ik uitrusten. De 18e zouden we Greshoff in Brussel bezoeken en ook Jan van Nijlen nog zien, en daar zouden we 't dan bij laten. Zo gebeurde, ook Stols heb ik daar voor het eerst ontmoet.

Het 'kasteel' Gistoux, meer een in de breedte uitgelegd landhuis met zijtoren, is met de autobiografische romanschrijver mee de literatuur ingegaan (als Gronhy), Arthur Ducroo uit *Het Land van Herkomst* was als Kristiaan Watteyn en Reinald Godius geen ander dan Du Perron zelf, 'Gistoux' was met zijn merkwaardige populatie op zichzelf een novelle waard. Er was genoeg te zien om van de literatuur af te d(w)alen, tot de tijdelijke of vaste bewoners behoorde ook Slauerhoff met gevolg, hierboven vermeld, en verder behalve Du Perrons familie, waarover hier niet, ook een door zijn

moeder liefdadig opgenomen zwerver die boven de garage sliep en van wie ik met spanning gadesloeg hoe hij voor het afdalen van de ladder eerst zijn houten been voor zich uit de raamopening zwaaide. De reis naar het laagland, voor het eerst sinds twee jaren – ter wille van de promotie – was physiek een experiment geweest, maar voor de kuurverlofganger was tevens elk uitzicht, elk landschap, elke indruk na het lange isolement in de bergen een afwisseling van belang.

Er viel onder dit alles niet zoveel te discussiëren of litteraire plannen te smeden. Du Perron zelf was ook zakelijk geaffaireerd, en Slauerhoffs behoefte aan literaire conversatie was zeker kleiner dan de mijne, hij vertoonde zich trouwens heel weinig. Aan Du Perrons behoefte aan intensieve discussie, aan literair samenwerken, liefst samenstrijden kan ik in die dagen maar weinig voedsel hebben gegeven; ik was daar ook overigens te veel eenling en in elk geval van nature te weinig partner voor. Intussen is de briefwisseling na het bezoek en ook nadat enkele maanden later Greshoff in de Gulden Winckel de schermutselingen bij de oprichting van het Critisch Bulletin had geopend, nog geruime tijd voortgezet. Du Perron stond hier buiten, bemiddelde zelfs en de stemming werd er niet door aangetast. De correspondentie bleef onbedorven, op het einde ervan kom ik nog eens terug. In de brieven, hier beschreven, had Du Perron zich eigenlijk van zijn aardigste kant getoond, meer ingénu en minder verbeten en aggressief geladen dan later, zonder dat element van dwingelandij dat Van Ostaijen al eerder gestoord had en met dezelfde hartelijkheid die zijn correspondentie overigens ook in latere relatie eigen zou blijven.

Op het eind van 1930 leerde hij Ter Braak kennen, en van dat ogenblik herhaalt zich de geschiedenis. Ook deze opent de briefwisseling met bedanken voor een boekenzending, de *Cahiers van een lezer,* van Du Perron. Voor de derde maal, na Van Ostaijen, na mij, richtte Du Perron zijn haast onbegrensde behoefte aan een aanhoudend literair contact op een partner met brieven, boeken, hoofdstukken van romans en meningen daarover, met kritieken en opinies, bisbilles en

boutaden. Hij vond daarbij veel meer weerklank, en weerwerk. Tot gezamenlijke weerwraak toe want spoedig zou Du Perron zijn strijdcampagne in Nederland voorstellen en Ter Braak op zijn beurt hem aanwakkeren. Een actieprogramma vormde zich. Ter Braak nam afscheid van domineesland op het punt waar Du Perron ermee kennis maakte. De formule polderland van de een, domineesland van de ander vermenigvuldigden zich tot een strijdleus en voerden tot een front, en Forum.

Ik ben, zoals Van Ostaijen in Vlaanderen, om zo te zeggen de voorvriend van Du Perron geweest, de brieven waren het voorspel van een epistolaire hoos. Ter Braak zou mij niet alleen als leraar aan het Rotterdamsch Lyceum opvolgen (nadat ik na twee jaren besloten had, definitief in Zwitserland te blijven). Weldra vonden dezelfde boeken hun weg naar Ter Braak en las deze, in Berlijn, zijn pensum *Barnabooth* (ook aan Vestdijk te lezen gegeven), daarop volgde *Jean Barois*. Het vlot nog niet dadelijk met de wederzijdse favoriete lectuur, zoals met de verfoeide; Ter Braak kan niet door *Les conquérants* heenkomen, is niet zo enthousiast over *Jean Barois*, Du Perron niet over *Prometheus* en hij ziet niet zo goed kans Nietzsche te verteren, in de duitse taal. Maar 'vent' en 'bon genre" bleken toverwoorden.

De correspondentie hier beschreven vormde een voorronde van de literaire vriendschap en het strijdmakkerschap die voor Du Perron een onmisbaar element van zijn leven en werk zijn geweest.*)

*) Het weggelatene uit onze brieven behelst alleen particuliere mededelingen, hoezeer ook van gering particulier belang overigens, en het weinig belangrijke of karakteristieke literaire erin. De correspondentie in haar geheel is bestemd voor het Letterkundig Museum.

I

ESCHATOLOGISCH

Een lege klarinetmuziek deze straat
en van het hoge huis van doodsverlangende melodie
nog de laatste resten
een gebroken accoord dat eens harmonisch
tegen de zwaartekracht zich oplost
in een dissonant van galgenhumor
zo vallen alle dingen nu naar boven
een fietser rijdt tegen de wind het snelst
ik ken mijzelf niet in de spiegel
mijn hoofd wordt van binnen naar buiten omgekeerd
kijk niet naar deze jongste dag vol koperblazers
ik draag mijn eenzaamheidswoning als een slak
en ga
op handen en voeten naar het paradijs.

II

MYTHOLOGISCH

Gezelschap is een verhaal
uit de tijd dat de mensen ieder
in hun eigen dorp
bij vuren verhalen zongen
en dronken of van koude
bij elkander warmte zochten
maar nu is zelfs mijn buurman
die nota bene televisie heeft
een eenzaam planeetbewoner

hij heeft zich een auto en een boot gekocht
maar op het meer
wanneer hij het gevonden heeft
doemt steeds de oever op
en moet hij keren met zijn schip
en met zijn auto stuit hij overal
wel op een gesloten overweg
en ik?
ik wacht nog één dag op bericht.

W. J. de Jong

DE MAMMOET-WET EN HET OPENBAAR ONDERWIJS

De Mammout-wet is een compromis, zowel op onderwijskundig als op schoolpolitiek gebied, een compromis, dat ten slotte het enig haalbare is geweest, nadat zeventien jaar lang iedere poging tot vernieuwing van de structuur van ons voortgezet onderwijs was te pletter gelopen op de heilige huisjes van de gevestigde orde.

Het onderwijskundige en maatschappelijke aspect hangen nauw samen, zo ze niet geheel samenvallen: het verzet tegen de erkenning van de H.B.S. als preuniversitaire opleiding, van de M.U.L.O. als middelbaar onderwijs (in de zin die deze aanduiding overal ter wereld heeft), van de Kweekschool als hoger beroepsonderwijs, hult zich weliswaar veelal in het kleed van onderwijskundige bezwaren: de bevoegdheid van de leraren, de geschiktheid van de leerlingen; het wortelt desalniettemin in het verzet van een „geleerde stand", die haar eigen beroepsopleiding voor predikant, advokaat, bestuursambtenaar of regent zo gaarne het epitheton „waarlijk universitair" toekent. Zeker de opleiding tot arts en tot ingenieur heeft van de aanvang van de H.B.S. open gestaan voor haar abituriënten, en de late industriële revolutie en de late koloniale ontwikkeling van ons land stelden eisen, ook ten aanzien van de aantallen, waaraan de traditionele geleerde stand niet kon voldoen, zodat de thans honderd jarige H.B.S. een steeds groter aandeel leverde aan onze maatschappelijke en wetenschappelijke élite: Troelstra en de Nobelprijswinnaar van 't Hoff, nog vóór het einde van de 19e eeuw. Maar de wet-Limburg dateert pas van 1918. Nu de meerderheid van onze universitaire docenten van de H.B.S. afkomstig is, schijnt dan eindelijk het moment aangebroken, dat deze schepping van Thorbecke –

tegen zijn bedoeling in, zoals men maar al te gaarne opmerkt! — als pre-universitaire opleiding wordt erkend. Maar de kwekeling blijft kwekeling, zij het nu eindelijk als „leerling" van een school voor Hoger Beroeps Onderwijs, al leverde ook dit schooltype een niet te verwaarlozen bijdrage, om in dezelfde groepen te blijven: Koos Vorrink en Van der Waals: „elle mène à tout, pourvu que l'on sorte".

Het zou verleidelijk zijn met de omliggende landen te vergelijken, met Duitsland, land van ingenieur en ambtenaar, maar geschokt door twee wereldoorlogen en een inflatie, Engeland, waar nu voor het eerst een intellektuelen-groep (o.a. om de New Left Review) aan 't woord komt, die zich haar afstamming uit arbeidersmilieu bewust is gebleven, omdat de nieuwe inrichting van het onderwijs na de oorlog, met alle gevaren van een meritokratie, tenminste niet meer de aanpassing aan het heersende milieu tot een conditio sine qua non voor een intellectuele carrière heeft gemaakt. Maar dit zou te ver voeren.

De Mammoet-wet is geen panacee, maar zij maakt een eind, in potentie althans, aan de maatschappelijke discriminatie tegen bepaalde onderwijstypen, zij opent een mogelijkheid van vernieuwing.

Meer dan een mogelijkheid is het niet, het is alleszins denkbaar, dat het H.A.V.O. inderdaad wordt een „M.M.S. voor jongens", d.w.z. een literair-historisch schooltype, dat niet in staat zal zijn onze behoeften aan middelbare technici en onderzoekers te dekken. M.A.V.O. en M.T.S.-H.T.S. zullen dan in de plaats van H.B.S.-H.T.S. treden en de overgang H.T.S.-T.H. wordt eerder bemoeilijkt dan bevorderd. Het is reeds nu in ons onderwijsstelsel gemakkelijker met geringe of geen kennis van wiskunde of natuurwetenschappen een middelbare opleiding te voltooien, het is mogelijk dat deze toestand bestendigd wordt. De M.M.S. is voor vele meisjes een geschikte vooropleiding, maar een M.M.S. voor jongens heeft alleen zin, als de leerlingen die met de talen meer moeite hebben, een gelijkwaardige mogelijkheid via de exacte wetenschappen open staat. Want het zijn vaak de drie moderne talen (vooral

het Frans), die de leerlingen uit de lagere milieus een ernstige hinderpaal in de weg leggen. Niet wegens hun geringere aanleg, maar omdat ze de steun van thuis missen; hulp van de ouders en bijlessen, buitenlandse reizen, contacten met de vreemde talen. Natuurlijk kan een geschikte didactiek hier een oplossing brengen, maar daarmee zijn we nog niet ver gevorderd. En zo lang dat het geval is stranden meer leerlingen in de lagere klassen op de moderne talen dan nodig zou zijn. Doorzettingsvermogen — niet het minst van de ouders! — kan hier heel wat bereiken, maar juist in de lagere milieus is men gauw geneigd een consilium abeundi te volgen.

Nogmaals: op onderwijskundig terrein brengt de Mammoet-wet vooral potentiële verbeteringen, veel zal afhangen van wat hiervan in de praktijk verwezenlijkt wordt: het zal nog wel even duren voor de brugklasse inderdaad een determineer-klas wordt (zo dit al mogelijk is) en de scholengemeenschap, niet te zeer geremd door overwegingen van financiële aard ten aanzien van de klassengrootte (en dus niet noodzakelijk ook een Mammoet-school!), algemeen. Staat nu tegenover deze, allemaal dus nog slechts potentiële voordelen, één overwegend nadeel, zoals we zouden moeten afleiden uit de stemmotiveringen van V.V.D. en C.P.N. in de Eerste Kamer, bien étonnés de se trouver ensemble? Dit nadeel zou dan zijn de achterstelling van het openbaar onderwijs.

Dat voor de C.P.N., een partij wier étatistische instelling buiten twijfel staat, openbaar onderwijs en overheidsonderwijs identiek zijn staat wel vast, evenzeer dat deze partij principieel het bijzonder onderwijs afwijst, niet alleen in de vorm van confessioneel, maar ook in de vorm van niet-overheidsonderwijs. Dat analoge stromingen, geenszins onbekend in de oude S.D.A.P., in de P.v.d.A. niet ontbreken, mag bekend verondersteld worden. Vreemder is het dat ze overwegen bij de partij, die zich hoedster van de liberale gedachte en beschermster van het particulier initiatief acht. Toch zijn het juist nauw met de V.V.D. verwante kringen die in het verleden het eerst de mogelijkheden van de

pacificatie bij het L.O. en het V.H.M.O. hebben aangegrepen. En door middel van de scholen voor neutraal bijzonder onderwijs, de „schoolverenigingen" en de vijf originele lycea (Den Haag, Amsterdam, Bloemendaal, Baarn en Eindhoven, de geografische spreiding spreekt voor zich zelf) althans voor hun kinderen de voordelen van onderwijsvernieuwing en die van eigen milieu wisten te combineren. Eerst geleidelijk hebben meer progressieve stromingen, ten dele zelfstandig: de Humanitaire school in het Gooi, de Libertaire school in de Zaanstreek (thans school voor persoonlijkheidsonderwijs), de zelfde weg gevonden om gebruik te maken van de pacificatie ten behoeve van vormen van onderwijs, die op niet-confessionele basis, de ouders de mogelijkheid gaven hun wensen en idealen op het gebied van onderwijs en opvoeding tot hun recht te doen komen, iets waartoe het ambtelijke apparaat van de overheidsscholen zelden mogelijkheden bood. Het is niet te veel gezegd, als men stelt dat alles wat er in de jaren sinds de eerste wereldoorlog aan wezenlijke vernieuwing van het Nederlandse onderwijs, en met name van het voortgezet onderwijs, tot stand is gebracht, voor een groot deel voortkwam uit deze beperkte kring van „neutrale bijzondere scholen": werkweken en practica, aula en audiovisuele hulpmiddelen, leerlingenraad en klasseleraren, psychologische adviezen, op enigszins ruimere schaal is dit alles allemaal begonnen op dit soort scholen. De mogelijkheid, die thans – bij amendement – in de Mammoetwet in beginsel voor alle schooltypen, geopend is, het eindexamen in tentamen-vorm af te leggen, heeft hier haar oorsprong. Dit experiment is begonnen (ca. 1930) aan de U.L.O.-kop van de Bussumse Montessori-school. Met de Pallas Athene School in Amersfoort, de Werkplaats van Boeke en een afdeling van het Kennemer Lyceum werd hier gewerkt voor het in tentamen-vorm afgenomen I(ndividueel) V(oortgezet O(nderwijs)-diploma, dat geleidelijk erkenning heeft gevonden en door andere scholen is overgenomen. Merendeels zijn dit neutraal-bijzondere scholen; thans is er ook een gemeentelijke I.V.O.-school in Amstelveen en aan de nieuwe scholengemeenschap in Utrecht zal

eveneens een I.V.O.-afdeling worden verbonden. Dit is alles nog op het niveau van het U.L.O.-diploma, maar dank zij het amendement schijnt men nu in Utrecht te overwegen ook op V.H.M.O.-niveau een dergelijk diploma mogelijk te maken, iets, waarnaar de Montessorilycea en de Werkplaats al jaren gestreefd hadden. Ze konden dit echter niet bereiken, het heeft moeite genoeg gekost voor deze scholen de normale eindexamen rechten te verwerven. Natuurlijk heeft ook het gemeentelijk onderwijs zijn bijdragen geleverd: de Amsterdamse gemeentelijke Montessori-scholen, de Haagse Daltonexperimenten, maar het is toch eigenlijk allemaal verzand, zoals ook — het zij ten overvloede opgemerkt — de vernieuwing bij vele neutraal-bijzondere scholen herhaaldelijk op een zijspoor is gerangeerd, vaak tijdens een tweede generatie. Kreeg niet de tweede rector van een van de oudste neutraal-bijzondere lycea onlangs bij zijn afscheid van zijn gemeentelijke collega's te horen, dat zijn verdienste er vooral in had bestaan, dat hij van zijn school weer een „gewone" school had gemaakt?

Dit alles neemt niet weg, dat men onder „openbaar onderwijs" veelal twee aspecten samenvat, die niet noodzakelijk samen behoeven te gaan: de wereldbeschouwelijke openheid en de beheersvorm. De zo geheten aantasting van het openbaar onderwijs in de Mammoetwet nu betreft uitsluitend het laatste aspect. Inderdaad, een gemeenteraad kan geen school oprichten buiten het plan, een vereniging van ouders kan zulks wel, moet dit trouwens ook kunnen, gezien de in de Grondwet verankerde vrijheid van onderwijs. Maar er is niets wat een gemeente zou verhinderen deel te nemen aan een stichting, die zich de instandhouding van een school op wereldbeschouwelijk open grondslag voorstelt. Dergelijke semi-gemeentelijke stichtingen, zijn er reeds legio, de meeste avondlycea en verschillende technische scholen kennen deze beheersvorm. Of een gemeente hiervoor gelden beschikbaar zou kunnen stellen, zonder in conflict te komen met de centrale overheid is een open vraag. Maar men bedenke dat ook thans, nu de gemeenteraad wel de zo geroemde vrij-

heid bezit, de begroting aan goedkeuring door Gedeputeerde Staten en Kroon onderworpen is, zij het dat deze bij mijn weten in kwesties van schoolstichting in het recente verleden niet onthouden werd. Er bestaan althans verschillende gemeentelijke scholen, c.q. afdelingen, die niet gesubsidieerd worden. Het geringe aantal ongesubsidieerde scholen, wijst overigens wel op de vrijwel onoverkomelijke bezwaren voor bijzondere scholen, i.c. groepen ouders of belanghebbenden, die niet over de draagkracht van een gemeente beschikken.

Het is dus alleszins verklaarbaar, dat de voordelen, die ondanks alles, aan de Mammoet-wet verbonden zijn bij de voorstemmers, die tevens voorstanders zijn van wereldbeschouwelijk open onderwijs, d.w.z. bij grote delen van P.v.d.A. en P.S.P., het gewonnen hebben van de vrij theoretische zij het principiële bezwaren. Dat zulks bij de V.V.D. niet het geval is geweest behoeft m.i. een andere verklaring: de achterstelling van het openbaar onderwijs is de vlag, die de lading van verzet tegen een demokratisering en vernieuwing van ons gehele voortgezet onderwijs dekt.

Men heeft zich, bij amendementen en stemmingen verzet tegen de brugklas, tegen beperking en differentiatie van het eindexamen, tegen iedere verandering in de klassieke opleiding, tegen minder aandacht voor het Frans (enig franskiljonisme is onze liberalen nooit vreemd geweest) en tegen alles, waar verzet tegen bestond in die belangrijke groep van de nieuwe middenstand, de leraren V.H.M.O., die men tot zijn kiezerscorps zou willen rekenen, of dat nu muziek of handenarbeid, maatschappijleer of oudercommissie heette. Of bij de leraren het verzet nu wel zo groot is, als men zou menen te mogen opmaken uit de door de organisaties ingenomen standpunten is weer wat anders. Het is echter beslist niet zo, dat de organisaties ingingen tegen wat bij de actieve leden leefde. Een zeker Luddisme is hier niet vreemd aan: de vernieuwingen kunnen de positie van bepaalde vakken — en dus van bepaalde leraren — schaden, in andere gevallen zullen ze vertrouwde gewoonten doorbreken. Hier wreekt zich uiteraard het feit dat ons lerarencorps bij het V.H.M.O.,

zo het in zijn oudere delen nog terecht er zich op mag beroemen, dat het „wetenschappelijk gevormd" is, in zijn opleiding angstvallig behoed is gebleven voor contact met onderwijskundig onderzoek. Het is niet vreemd dat de groep, die zich op dit gebied zelf geschoold heeft, grotendeels gevormd wordt door hen, die in de crisisjaren noodgedwongen hun vrije tijd aan de wetenschappelijke voorbereiding op hun ambt hebben gewijd. Het is een tragisch tekort van ons openbaar onderwijs, dat juist hier de mogelijkheden zo beperkt zijn gebleven en dat juist hier de opvatting, dat het onderwijs-beroep „mensen maken" zou beogen, zo weinig weerklank vindt.

Niet ten onrechte sprak de oud-inspecteur, oud-minister Bolkestein vóór de oorlog van de Rijks H.B.S.'en als het meest ouderwetse onderwijs in ons land. Men zit nu eenmaal in de ambtelijke sfeer, men is strikter gebonden aan een uniforme urentabel, een uniform leerplan, men had minder mogelijkheden voor nieuwe activiteiten. Maar ook als aan gemeentelijke scholen, de Haagse Dalton-scholen, enkele zesjarige H.B.S.'en, nieuwe initiatieven konden worden genomen waren deze maar al te vaak aan personen gebonden, het ambtelijk milieu is nu eenmaal niet erg vernieuwingsgezind gericht. Ook de tweede rector van een als gemeentelijke vernieuwingsschool opgericht lyceum kreeg een compliment mee bij zijn afscheid, omdat hij zich beter dan zijn voorganger bij de andere gemeentescholen had aangepast. Zich niet aanpassen betekent immers, dat de anderen zich op hun houding moeten bezinnen. Niets is geschikter om een school in diskrediet te brengen, dan de suggestie dat met een ander systeem wellicht resultaat te behalen is, waar de collega's gefaald hebben!

De nieuwe wet laat grotere mogelijkheden tot differentie in leerplan, inrichting en opzet van het onderwijs. Het is te hopen, dat de grotere gemeenten hiervan ook gebruik zullen maken om al te starre gelijkschakeling van hun verschillende scholen te vermijden. Een toewijzing van de leerlingen aan de verschillende scholen op geografische basis, een voetstootse erkenning

van elkaars beslissingen (bevordering, verwijdering e.d.) zijn hiertoe niet bijzonder geëigend. De bijzondere scholen zijn hierin vrijer, maar dat is een achterstelling van het openbaar onderwijs waar zelden over geklaagd wordt en die het openbaar onderwijs grotendeels aan zichzelf te wijten heeft, niet aan zijn wereldbeschouwelijke openheid, maar aan zijn karakter van overheids-, van ambtelijk onderwijs.

Ook het bijzondere onderwijs staat bloot aan verambtelijking en burokratisering. Maar het valt niet te ontkennen dat zelfs het confessionele onderwijs herhaaldelijk blijk geeft van een grotere openheid tegenover nieuwe ontwikkelingen, van een groter idealisme, van meer aandacht voor de leerling als mens. Des te betreurenswaardiger is het dat noch van socialistische, noch van liberale zijde de openbare school een op de toekomst gericht mensbeeld wordt voorgehouden. Het liberalisme is hier te lande een conservatieve kracht, het is dus niet zo verwonderlijk, dat in dit milieu de traditie, of het nu om het schooltype, de spelling of het studentenleven gaat, grote invloed heeft. Maar dat het socialisme maar al te vaak geen andere perspectieven opent, en zeker niet op het gebied van het meer academisch voortgezet onderwijs, het huidige V.H.M.O., is wel zeer te betreuren.

Samenvattend: indien het niet-confessioneel gerichte deel van progressief Nederland deel wil hebben aan de noodzakelijke vernieuwing inclusief demokratisering van ons onderwijs, staan twee wegen open: via het neutraal-bijzonder en via het openbare onderwijs. Beide worden bedreigd door burokratisering en gebrek aan idealisme, beide lijden, niet minder dan het confessionele onderwijs, aan het zgn. selectieprobleem, de „zittenblijvers". Of wat erger is: ze negeren het probleem. De nieuwe wet *kan* er toe bijdragen, dat hier oplossingen gevonden worden, dat is een voordeel dat zwaarder weegt dan het nadeel dat een gemeenteschool niet kan worden opgericht buiten het plan.

C. Buddingh'

KRONIEK VAN DE POEZIE

Hoewel er natuurlijk honderd manieren zijn om gedichten te schrijven, kan men toch twee 'grensmethoden' onderscheiden. In het ene, uiterste geval, tracht de dichter poëzie te maken met een minimum aan middelen: hij zal de geijkte hulpmiddelen – assonance, alliteratie, etc. – zoveel mogelijk schuwen, met de grootste reserve staan tegenover alles wat naar 'dichterlijkheid' zweemt, werken met *understatements*, zijn taal zo sober, gewoon en beknopt mogelijk houden, in een poging, een vers te produceren, dat 'nog juist poëzie' is en dat zijn verrassende effect op de lezer niet in de laatste plaats dankt aan het feit, dat hier met zo weinig eensklaps nog zo veel blijkt te zijn bereikt. In het tegenovergestelde, andere uiterste geval, put de dichter juist gretig en met volle handen uit het gehele arsenaal dat tot zijn beschikking staat: hij deinst voor geen verwikkeling terug, is niet bang voor een forse scheut retoriek, vraagt zich niet af: ga ik nu niet wat al te lyrisch worden? – doch wendt iedere mogelijkheid met een kennelijk plezier aan, om tot een zo rijk, bont, weelderig, ja, overdonderend geheel te komen. Als recent vertegenwoordiger van de eerste categorie zou men Jan Hanlo kunnen noemen, als representant van de tweede Lucebert. Hun werk vormt als het ware twee polen, waartussen dan vele tientallen overgangen mogelijk zijn.

In de vijf bundels die ik voor mij heb liggen: K. Schippers: *De Waarheid als De Koe* (Em. Querido, Amsterdam), W. Hussem: *Lente in de herfst* (De Bezige Bij, Amsterdam), Ellen Warmond: *Het struisvogelreservaat* (Em. Querido, Amsterdam), Sybren Polet: *Geboorte-Stad / Lady Godiva op scooter* (De Bezige Bij, Amsterdam) en Hugues Pernath: *Instrumentarium*

voor een winter (De Bezige Bij, Amsterdam), vindt men deze twee methoden in de practijk uitgewerkt – de eerste in de bundels van Schippers en Hussem, de tweede in die van Pernath – terwijl de gedichten van Ellen Warmond en Polet er tussen in staan, waarbij de eerste naar categorie B neigt, de tweede naar categorie A.

Het spreekt vanzelf dat men, als men eenmaal een dergelijke grove indeling heeft gemaakt, nog slechts aan het begin staat: immers, men kan weer uitgaan van heel verschillende 'minima', terwijl men, anderzijds, met 'maxima' werkend, ook weer diverse kanten op kan. Maar de fundamentele instelling blijft, hoe het poëtisch bouwwerk er dan ook mag uitzien, dat op deze basis wordt opgetrokken. In het algemeen kan men zeggen, dat de jongerenpoëzie in Nederland, de gedichten geschreven door figuren onder de dertig, een duidelijke tendens vertoont in de richting van de minimummethode, zoals een groot deel van de poëzie der Vijftigers onder de maximum-categorie kan worden gerangschikt. 'Metaforen-snoeren', hoge lyrische vluchten, vrijheden met taal en syntaxis, treft men in het werk van de nieuwste generatie, waarvan Hans Verhagen en Cornelis Bastiaan Vaandrager twee der meest kenmerkende en talentvolste vertegenwoordigers zijn, niet meer aan: het – zeer bewuste – streven is een streven naar feitelijkheid, eenvoud, a-poëtisch woordgebruik en een 'informatieve' inhoud. Ofschoon beide hierboven genoemde dichters het op deze vier punten stellig eens zouden zijn, is de wijze, waarop zij hun doelstellingen verwezenlijken, toch weer heel anders geaard: een bewijs dat men, over poëzie schrijvend, altijd alleen maar met betrekkelijk grove schemata kan werken, al hebben die dan wel zeer degelijk hun nut.

De gedichten, die K. Schippers in zijn debuut heeft samengebracht, zijn van een simpelheid, die moeilijk nog veel verder kan worden doorgevoerd, al loopt er af en toe soms nog een vreemd 'ouderwets-poëtische' regel tussendoor ('Geparkeerde auto's zijn de wimpers van mijn eenzaamheid'). Schippers demonstreert echter

in dit werk voornamelijk de gevaren, die de methode bedreigen. Soberheid is uitstekend, maar kan schraalheid worden; eenvoud prachtig, maar onmiddellijk er omheen staan de valstrikken der onbenulligheid opgesteld. Er zijn bepaalde gedichten die, zoals Jan Greshoff het lang geleden al eens heeft gezegd: 'een heleboel lijken', maar die bij nadere beschouwing weinig meer zijn dan een hoeveelheid humbug. De versjes van Schippers 'lijken' helemaal niets te zijn – dat is sympathiek –, maar het is jammer, dat ze dikwijls ook zo bijzonder weinig *zijn*. Ik geloof dat een dichter er goed aan doet, met de nodige reserve tegenover 'de poëzie' te staan, maar bij Schippers is deze reserve vaak zo groot, dat de poëzie geheel uit het gezichtsveld verdwijnt. Sommige versjes en bepaalde fragmenten van andere gedichten doen bovendien denken aan bijdragen voor lege hoekjes van schoolkranten, zoals 'Twee dagen' en 'De voorbijgaande tijd'. De invloed van Hanlo is daarbij sterk, te sterk meer dan eens, in gedichten als 'Een vrolijk gedicht', 'Ja' en 'De leeuwen'. De toon is vaak wel charmant, maar bij die charmante toon blijft het, omdat Schippers bijzonder weinig te zeggen heeft. Een van de aardigste versjes in deze bundel, dat zowel Schippers' mogelijkheden als – vooralsnog – te grote beperkingen laat zien, is 'De zeerover en zijn buit': bekoorlijk als een gedichtje voor kinderen, maar toch iets meer, zij het ook niet zo erg veel meer:

Oortjes van marsepein
Neusje van porcelein
Oogjes van Delfts blauw
Ik geef je niet voor een klein kaperschip
Ik geef je niet voor een groot kaperschip
Niet voor een van zilver
Niet voor een van goud
Ik geef je niet voor een kaperschip
Met tweehonderd witte zeilen

Is K. Schippers vaak uitgesproken anti-dichterlijk, zowel in de keuze van zijn motieven – hoewel daar ook

bekende 'eeuwenoude' doorlopen – als in zijn verwoording ervan, het jongste werk van de veel oudere W. Hussem, die reeds voor de oorlog verzen publiceerde, sluit – al doet het in eenvoud en soberheid niet voor dat van Schippers onder – duidelijk aan bij 'de literatuur', maar dan in het bijzonder bij de Chinees-Japanse dichtkunst. De versjes van Schippers zijn fantaisistisch, het is een spel van de verbeelding – een spelletje van de verbeelding, te vaak. De korte gedichten van Hussem zijn daarentegen 'gezien', ze zijn sterk visueel – zoals misschien ook van een schilder verwacht mocht worden –, speelsheid en fantasie ontbreken er vrijwel geheel in. Het zijn overwegend zeer korte, zeer sobere impressies:

geluid van wind over de dennen
een zwerm vogels strijkt neer

Soms – doch dit is een uitzondering – bondige commentaren op mens en samenleving:

mensen zijn wolken
waar zij komen
betrekt de lucht

Soms ook probeert Hussem datgene, wat hij gezien heeft, vast te leggen in een enkel beeld, dat dan echter meestal ouderwets-literair aandoet:

de heesters en de bomen
staan blootshoofds
aan het sterfbed van
de laatste asters

Over het algemeen kan men echter zeggen, dat deze dichterlijke notities goed geslaagd zijn – het bezwaar is echter, dat het vaak niet meer dan notities blijven. Er wordt weinig of niets aangesneden in deze Nederlandse hokkai's – ze geven een flitsend beeld, doch gaan nergens, op wat ook, in; terwijl ze nu en dan ook zo ijl zijn, dat ze als het ware reeds zijn vervluchtigd,

wanneer men het laatste woord in zich heeft opgenomen. Het is zeer sympathiek werk, juist doordat de dichter zijn karige materiaal zo volmaakt onpretentieus hanteert en een enkele maal weet hij met de minimale middelen waarmee hij werkt ook een zeer pregnant en 'klassiek' effect te sorteren, doch het vrijwel geheel ontbreken van een emotionele of intellectuele inhoud doet zich toch vaak als een duidelijk tekort gelden. Maar als Hussem, met wat hij tijdens het schrijven van deze bundel moet hebben geleerd, substantiëler onderwerpen zou weten aan te pakken, zou het resultaat wel eens verrassend kunnen zijn, vooral wanneer hij 'mooischrijverij' — in deze bundel reeds plezierig schaars — geheel zou weten te vermijden.

Eenvoud, soberheid, beheersing, reserve: het zijn deugden die men vergeefs zoekt in de jongste poëzie van Ellen Warmond. Doch natuurlijk zijn het geen absoluut vereisten: er kan zoveel anders tegenover staan, dat men het verlangen ernaar niet bij zich voelt opkomen. Dat is bij lezing van *Het struisvogelreservaat* echter slechts zelden het geval. Ellen Warmond heeft een voorkeur voor het grote en diepe woord: waanzin, dood, Leven, 'de kuil van gemis', 'een hand ellende die de keel dichtknijpt'. Van een distantie tot haar stof is vrijwel geen sprake: ze begint een gedicht in een sterke emotionele geladenheid: 'Wie niet vloeken wil moet bidden'; 'Men kan het nog wel waanzin noemen'; 'Men kan het ik niet met een ander delen' — en doet dan koppige en verwoede pogingen, om via een reeks van vaak tamelijk willekeurige beelden niet alleen het einde te halen, maar ook nog tot een climax te komen, wat echter tot gevolg heeft, dat vrijwel ieder vers topzwaar wordt van gevoel en kapsijst. Er komen afschuwelijke regels voor in deze verzen: 'geen stampende lans naar de kans'; 'Was er soms ergens een knak / alsof er iets tussen ons brak?' — gelukkig ook veel en veel betere; mooie fragmenten soms, wanneer zij zichzelf een ogenblik in toom weet te houden en wanneer zij niet toegeeft aan haar voorliefde voor larmoyante beelden als 'herinnering, tot op het bot gekloofd' en woordkunste-

narij als 'een waaghalzig geleerde / breekbaar van wijsheid en broos van geheimtaal', wanneer ze vergeet kreten te slaken als 'vloek ja tegen het vroomste nee' en 'Kus nu de wachtende kogel / streel toch het tedere staal'. Het beste gedicht uit deze bundel – woorden, woorden, woorden, gevoelens, gevoelens, gevoelens – vond ik nog 'Achter glas'. Het is zeker niet groots en de twee eerste regels zijn tegelijk cliché-matig en modieus, maar het zou een begin kunnen zijn:

De smalfilm van onze glimlach
draaien wij af voor de ramen
buiten wegen de straten
de avond
boven wegen de wolken
de regen
en wat weegt onze stem daartegen?
minder dan de veren van
de taal die op de adem
wegdrijven uit het gezicht
minder dan tederheid
minder dan licht.

Woorden, woorden, woorden: dat is ook de eerste indruk, die de gedichten van Hugues Pernath maken. Maar bij hem geen sprake van zwelgen in emoties; integendeel: wat juist treft is een zeker krampachtig wegschuilen achter maskers van beelden en metaforen, die – zodra ze dreigen hun wezen te openbaren – snel plaats moeten maken voor andere. Pernath is de dichter van wat wellicht de meest hermetische poëzie is, die momenteel in Nederland en Vlaanderen (hij is zelf Vlaming) geschreven wordt. Een van de bezwaren, die nogal eens tegen 'experimentele poëzie' zijn geuit, is dat de beelden en vergelijkingen, doordat ze vaak langs associatieve weg zijn ontstaan, zo persoonlijk worden, dat ze alleen voor de dichter zelf begrijpelijk zouden zijn, maar ontoegankelijk zouden blijven voor buitenstaanders. Het is een bezwaar, dat in slechts een enkel geval werkelijk opgaat, maar bij Pernath heeft men dikwijls het gevoel, dat men onvoldoende in de

wereld van de dichter kan binnendringen, omdat hij zelf de deuren die er toegang toe zouden moeten geven zorgvuldig op slot heeft gedraaid. Men heeft de gedichten van Pernath 'aristocratisch' genoemd — Karel Jonckheere gebruikt dat woord eveneens in zijn inleiding tot deze bundel — maar inplaats van 'aristocratisch' zou ik liever van 'afwerend' willen spreken. Door dit afwerende karakter krijgt het werk van Pernath iets vreemd gespletens. Hoezeer een dichter ook voor zichzelf mag werken, in laatste instantie is het hem toch om communicatie te doen, wil hij er anderen mee bereiken — desnoods slechts één ander. Maar Pernath sluit zich weg binnen een uitermate verzorgde, meermalen zelfs bepaald al te fraaie taal, een taal, bovendien, die telkens weer tracht geheimen op te roepen, maar weigert om deze prijs te geven. Zijn gedichten zijn als noten met een zo harde schil, dat men zijn tanden kapot bijt om tot de vrucht door te dringen. En evenals bij Mallarmé heeft men meermalen het onbehaaglijke gevoel: is de zo zorgvuldig ingekapselde vrucht het wel waard, dat men zich zoveel moeite geeft om hem te ontbolsteren? Bij bepaalde gedeelten uit het werk van enkele Nederlandse experimentelen — het vroege werk van Elburg, enkele vroege bundels van Andreus, sommige gedichten van Lucebert — kan men van een zekere 'woorddronkenheid' spreken: het is alsof de taal de dichter in een roes brengt, een roes, die hem enerzijds nieuwe metaforen doet ontdekken, doch hem anderzijds verhindert, met beide voeten op de bodem der zelfkritiek af te dalen. Van een dergelijke roes is bij Pernath echter geen sprake, ofschoon zijn plastiek toch nog ogenschijnlijk incoherenter is; men krijgt juist het gevoel, dat deze verzen geschreven zijn vanuit een toestand van anti-bedwelming.

Ik citeer een van deze gedichten, 'Het antwoord is':

Het antwoord is, grimmig het dragen van weelde
En nacht, de schelp ondergronds
Van handen dikwijls overdadig. Spijtige mond
Wijsheid of scherf, schande het rijk
Dit wie is wie met vreemde knapen verwekt.

Iemand, alsof ik ooit en eenmaal
Buiten mijn schuldig klimaat zou wonen, in sombere
Soevereine liefde stervend, nabestaan
En worden Byan mijn zoon, van een vader
Alleen het bezet karaat van middernacht.

Het gedicht is karakteristiek voor Pernath – maar het is typerend voor zijn werk, dat alle gedichten karakteristiek voor hem zijn. De toon, het woordgebruik, de verspringende beelden: ze zijn eender in al deze gedichten. Ze hebben een kille bekoring, openen telkens weer even een flard van een vergezicht, dat dan weer schielijk aan het oog onttrokken wordt. Het is poëzie die men keer op keer kan herlezen, omdat men er door geprikkeld wordt als door een superieure kruiswoordpuzzel, het is poëzie vol prachtige regels en beelden – maar het is uiteindelijk poëzie, waarin ik niet geloof, omdat ik er, in laatste instantie, te veel de dwang van de willekeur achter voel.

Prachtige beelden vindt men ook in de poëzie van Sybren Polet, maar hier zijn deze beelden ondergeschikt gemaakt aan een organisch met het gehele vers verweven inhoud. Polet is daarenboven wel het tegendeel van een dichter, die schuilevinkje speelt met wat hij zeggen wil; die bovendien niet alleen iets wil zeggen, maar die iets te zeggen heeft ook. De woordroes is hem vreemd, al is hij 'dronken van helderheid' en deze helderheid is er beurtelings – of terzelfdertijd – een van een operatiekamer en van een winderige voorjaarsdag. Polet heeft vooral naam gemaakt – en weerstanden opgewekt – met zijn 'konkrete poëzie' en hij is inderdaad een der zeer weinige dichters die erin geslaagd zijn – er hebben er trouwens slechts zeer weinigen naar gestreefd – om het moderne wetenschappelijke wereldbeeld in zijn poëzie tot uitdrukking te brengen: niet als 'boodschap' of op analytische wijze, doch simpelweg door de bouwstenen van dat wereldbeeld als bouwstenen voor zijn poëzie te nemen. Achterberg had eveneens een voorliefde voor het gebruik van termen uit chemie en fysica, doch hij gebruikte ze

nog 'dichterlijk'. Polet daarentegen hanteert ze als een vanzelfsprekend onderdeel van zijn poëtisch arsenaal; ze hebben geen groter 'soortelijk gewicht' dan de andere, de gebruikelijke. Ook waar hij zich het wijdst openstelt voor de stroom van gedachten en invallen, blijft hij er steeds bovenstaan: hij heeft doorlopend het gedicht in de hand, het gedicht hèm vrijwel nooit. Zijn verzen, hoe persoonlijk en hoe subjectief soms ook, behouden altijd een objectieve reserve, die zich nu eens manifesteert in de toon, of in een toonovergang, dan weer in een klein, koel grapje, een ironische draai, een afstand scheppend enjambement. Het is een bijzonder beweeglijke poëzie, waarin de lezer echter voortdurend 'vrij toegang' heeft: 'de huizen van mijn woorden staan voor u open' – en deze beweeglijkheid is er niet slechts een van taal, doch ook van de geest achter de taal. Het is geen 'gevoelspoëzie', maar ze is met steeds wisselende emoties doordrenkt; het is evenmin 'cerebrale' dichtkunst, maar de gedachten achtervolgen elkaar erin dwars door de beeldenrijen heen. Het is, naar mijn smaak, de beste en boeiendste poëzie die op dit ogenblik in ons taalgebied geschreven wordt – en wij zijn, gelukkig, toch heus niet arm aan talenten. Ik had eerst gedacht ook van hem nog een gedicht te citeren, maar nee, u moet deze herdruk van *Geboorte-Stad* en *Lady Godiva op scooter* maar kopen.

C. Buddingh', 1923, schreef Het geïrriteerde lied (1941); De laarzen der Mohikanen (1944); Water en vuur (1952); Gorgelrijmen (1953); Lateraal (1957); West Coast (1959); Het mes op de gorgel (1960); Eenvouds verlichte waters: inleiding tot de poëzie van Lucebert (1960).

IK AKELIG LOSLIPPIG SPRONGGERAAMTE

Ik akelig loslippig spronggeraamte
Ik denk soms

Dat de lafheid van de
lijkzwarte witkijker
de wijsheid is van de
uitstekend zich verheffend
hooglijk onbekommerde onsterfelijke

Maar soms zijn te zien
aan weerszijden de zich opstapelende
glimlachen (met de versnelde
herinnering)
Onsteld dan het vlugge
zuigen aan een sigaret
Maar de nerveuze wolkjes
bevriezen in een huilende
pluim aan de mond die als
een witte hanestaart rijkt tot

Een vreemd zonnestelsel.

DE DOLLE WACHT

Deze vrouw haar stem blijft
achter pijn haken
naar een schreeuwloze voortijd

de stem van de man
rent door de straat en
bonkt op alle deuren.

DE VADER GRIMMIG STRATEEG

De haard blijft smeulen
Woedend gooit de vader
een millioen ton TNT
op het vuur
Tevergeefs
De haard blijft smeulen.

STRIJD

Aan de elementen vrijgegeven
lachen met gebalde vuisten genoteerd
staat in de notenbalk in zijn oog
schuimbekkend het roeien in dit
minuskule bootje vecht een erudiet
mens voor zijn eksistentie
Nergens in de omtrek is
water te bekennen.

Het oude adagium dat 'wij' zo stoer zijn, en dat 'de geest van onze tijd" vooral realistisch, zakelijk en nuchter is, heeft altijd gegolden en zal altijd gelden omdat elke generatie ervan uitgaat dat zij de illusies van het voorgeslacht laat vallen. Romantisch in deze zin zijn de lieve maar naieve grootouders, of zij nu leefden in de vorige eeuw of in de twintigste, en wie een bundel samenstelt onder de titel *Terug naar de romantiek?* * wil niets anders dan de ene generatie spiegelen aan de andere. Degenen aan wie deze vraag werd voorgelegd — vooral de hoogleraren onder hen: H. J. Scheltema, H. de Vos, A. G. M. van Melsen, J. Ariëns Kappers, J. Pen — namen echter geen genoegen met deze onduidelijke probleemstelling. Prof. Scheltema vraagt:

> Is de door Feith gedroomde bouwval bij Julia's graf romantischer dan de door Kafka gedroomde gerechtszalen op de zolders van Praagse huurkazernes? En is de onuitsprekelijke dictator uit het nabije verleden niet een zeer romantische figuur?

Hij beantwoordt deze vragen niet en kan ze ook niet beantwoorden want ook voor hem ligt de romantiek per definitie in het verleden.

Van Melsen en Ariëns Kappers zien de romantiek niet in de eerste plaats historisch. Voor Van Melsen is het hoofdaspect de tegenstelling tot 'de mentaliteit van de beoefenaar der natuurwetenschappen'. Maar ook aan de natuurwetenschap kan men dergelijke vragen stellen als Scheltema aan de historie doet: Is er iets romantischer dan Einsteins relativiteitstheorie of, al veel eerder, dan de stellingen van Euclides? Waaruit bestaat dan eigenlijk romantiek?

Het is geen wonder dat de kunstenaars onder het gezelschap — Bertus van Lier en Hendrik de Vries — zich met zoveel meer stelligheid over dit onderwerp uitlaten: Romantisch is elk symbool, elke abstrahering, (dus) elke menselijke activiteit, en 'kunst' zijn deze verschijnselen in hun meest geconcentreerde vorm. Romantiek is levens- en doodsdrift beide. Realisme zijn de dingen zonder het leven, zonder de mens.

Tegen het 'primitivisme' van de romantiek keert zich prof. Pen:

> Neem de fototentoonstelling The Family of Man. Vijfhonderd foto's uit achtenzestig landen laten ons de bezigheden van het mensdom zien, met de bedoeling die bezigheden representatief weer te geven. En wat ziet de toeschouwer dan? Vrijende paren, spelende kinderen, zwangere, barende en zogende vrouwen, jagers, dansers, door armoede en ellende geslagen mensen — een wereld van gevoel, sturm-und-drang, natuur, hulpeloosheid.

In één woord: romantiek!

Het is jammer dat de twijfel van de hoogleraren en de stelligheid van de kunstenaars in deze bundel niet tot een nieuwe zienswijze hebben gevoerd. Alleen Ariëns Kappers hanteert een methode die tot verheldering leidt, een methode die vermoedelijk stamt uit V. E. van Vrieslands boek *Het werkelijkheidsgehalte in de letterkunde* **, waarin ze voor het eerst wordt ontwikkeld. Bij het onderscheiden van realisme en romantiek gaat Van Vriesland uit van de houding van de mens ten opzichte van de buitenwereld. De participerende mens, de collectief denkende, de monistische, is romantisch; de individualist, de toeschouwer, hij die teert op het 'feest der zintuigen', is realistisch. Van Vriesland toont wisselwerking tussen beide houdingen en stromingen in de kunst, hun actie en reactie, neergang en vernieuwing. Door zijn onderzoek wordt het duidelijk dat de tachtigers, vergeleken met hun 19e-eeuwse voorgangers, realisten waren, en dat onvrede met de werkelijkheid, die te mooi of te lelijk, te stil of juist te verwarrend wordt gevonden, romantisch is. Romantiek is een actief beginsel, men kan zelfs zover gaan elke houding van de mens tegenover zijn medemensen en medewerkelijkheid romantisch te noemen. Realistisch is de afwezigheid van een houding, een beginsel, passiviteit. Elke kunstenaar is romantisch door zijn creativiteit; pas daarna kan men hem etiketteren als meer of minder romantisch i.c. 'realistisch'.

Le nouveau roman is realistisch; Wolkers en Schierbeek zijn romantisch. Ligt dit aan de tijd (de samenleving) of aan de persoon? De verzamelbundel gaat aan dit verband voorbij. Daarentegen wijst Van Vriesland de weg naar een oplossing door de beheersing van het persoonlijkheidsprobleem, dat centraal staat in de wereldbeschouwelijke opvattingen en in de literatuur van onze tijd. Er is een schizoide, een desintegrerende kant aan het realisme, waartegen niets anders baat dan juist de unificerende, integrerende idee, de illusie, de overtuiging. Qualitate qua is de mens ro-

mantisch, of krankzinnig. De mens is een persoon, een eenheid en de ervaring van die eenheid is romantisch, ook wanneer genoegen wordt genomen met namaak gevoelens en gedachten. Al slaagt prof. Scheltema er niet in zijn eigen vragen op dit punt te beantwoorden, hij voelt wel waar de schoen wringt, want hij schrijft aan de redactie van de Groningse bundel:

> Gij hebt mij verzocht mijn gedachten te uiten bij uw vraag 'Terug naar de romantiek?' Welnu, zij keren zich tegen u en de velen, wien het schort aan klaarheid van uitdrukking. Troebelheid van taal is troebelheid van denken. Let wel: *is*. Het is niet zo, dat zich achter onduidelijke taal troebel denken verbergt; er is niets verborgen, het onklare woord openbaart juist het slechte denken, want de taal is de naar buiten gerichte zijde van het denken.

Prof. Scheltema is allesbehalve een realist, al ziet hij zichzelf als zodanig. Hij komt op voor het verkennende denken – denken, niet registreren – dat door Nederlandse schrijvers te weinig wordt gedaan. De enige jonge literator, die in dit opzicht met Van Vriesland te vergelijken is, P. Calis, denkt langs gelijksoortige lijnen. Het is typerend voor de actuele betekenis van Van Vrieslands boek, dat ook Calis uitgaat van de 'veranderde verhouding tot de werkelijkheid' waarvan de poëzie de uitdrukking wil zijn. En ook hij betrekt hierbij de verhouding van de dichter tot zijn eigen poëzie, n.l. zijn eigen geordende werkelijkheid, die hij tracht te objectiveren. Van Vriesland als denker is niet typerend voor zijn generatie; eerder geeft hij de lijnen aan voor een bruikbare literatuurbeschouwing van vandaag. Het zou goed zijn als degenen die zich tot de 'realisten' rekenen, zoals elke jonge generatie doet tegenover een oudere, de methodologie van Van Vriesland leerden kennen en met behulp daarvan in onze veranderde werkelijkheid de sanerende werking van het romantische beginsel onderzochten, juist voor het proces van de persoonlijkheid in zijn diverse uitingen, het nastreefbare verband tussen persoon en samenleving.

S. P.

*) Uitgave van het Algemeen Groninger Studentenweekblad Der Clercke Cronike, 35e jaargang.
**) Querido, 1962.

VERGELIJKENDE LITTERATUURWETENSCHAP

Op sommige gymnasia hebben de leerlingen het voorrecht, dat de docenten in de klassieke letteren de Griekse en/of Latijnse woorden vergelijken met de overeenkomstige Franse, Engelse, Duitse en Nederlandse, waardoor de jongelui een goed inzicht in de samenhang van die talen krijgen. Uiteraard kan dit gemakkelijker gebeuren met de talen zelf dan met de litteratuur ervan, aangezien men er veel minder aan de letterkunde kan doen en de leraren gewoonlijk alleen maar in hun eigen vak thuis zijn. Toch is het voor een juiste kijk op de eigen letteren noodzakelijk dat men ze leert kennen in internationaal verband, en wel doordat de verschillende litteraturen van hun begin af voortdurend aan elkaar ontleend of elkaar beïnvloed hebben. In het buitenland bestaan al heel lang leerstoelen, tijdschriften en reeksen boek-uitgaven 'de littérature comparée', maar de leerboeken voor de Nederlandse letterkunde gaan er nog altijd bijna geheel van uit — of wekken die indruk bij de jeugd — dat onze auteurs van Veldeke tot Nooteboom een reeks lieden waren die van dichten of schrijven hielden en het vermogen bezaten goed te kunnen verzinnen en zo op eigen houtje een oeuvre schiepen. Weliswaar zijn er de laatste anderhalve eeuw steeds meer artikelen en proefschriften verschenen waarin de invloed van bepaalde uitheemse schrijvers, genres of stromingen op de onze werd aangetoond, maar dit blijft vaklitteratuur, die een groter, in de letteren belangstellend, publiek niet onder de ogen krijgt. De uitwerking ervan vindt men alleen in sommige leerboeken en in de grote litteratuurgeschiedenissen; die evenwel niet meer doen (de eerstgenoemde nu en dan terloops, de andere meer systematisch) dan op die uitheemse invloeden te wijzen. De ruimte ontbreekt er om treffende stalen van overeenkomst naast elkaar te zetten.

Victor van Vriesland heeft aan de Leidse universiteit een reeks voordrachten gehouden, die hij daarna heeft uitgewerkt en gebundeld.*)

Het werkelijkheidsgehalte in de letterkunde luidt de titel, en de aspirant-lezer wordt terstond nieuwsgierig wat hij hiermee kan bedoelen en vraagt zich af: wil hij van allerlei werken of genres bepalen hoe groot het percentage realiteit

*) Em. Querido's Uitgeverij N.V., Amsterdam, 1962, geb. *f* 14,90.

in verhouding tot dat van de fantazie is? Meteen ziet deze lezer al heel wat moeilijkheden opdoemen: is menige klassieke of classicistische tragedie, in een milieu spelend waar wij vreemd tegenover staan, door de wél tot ons sprekende uitbeelding van de conflicten of hartstochten, niet veel meer aanvaardbaar, en hierdoor reëel, dan bijvoorbeeld talrijke hedendaagse zogenaamde kunstenaarsromans, die vooral in Duitsland nog steeds tieren, waarin bij voorkeur dichters, beeldhouwers, operazangers, toneelspelers, componisten en soortgelijke schöne Seelen ten tonele worden gevoerd op een wijze dat het werkelijkheidsgehalte er nul komma nul is? En doet Van Schendel's 'Zwerver' ons niet veel werkelijker aan dan menig persoon uit de Camera Obscura? Al zulke vragen schieten er reeds door het brein van de lezer eer hij aan de lectuur begint en hij verwacht een duidelijke definitie van het begrip.

De schrijver vangt inderdaad aan met enige uitleg aangaande zijn uitgangspunt te geven en bereikt al heel spoedig de tegenstelling tussen realisme en romantiek; een moeilijk probleem, daar sobere, zuivere romantiek niet van een verfijnd realisme is te scheiden. Glijdt men over zijn, niet altijd heldere, beschouwingen en soms aanvechtbare opvattingen heen, en komt het demonstratiemateriaal te voorschijn, dan wordt het interessanter, en ten slotte merkt men dat het werkelijkheidsgehalte geheel op de achtergrond raakt en plaats maakt voor een streven dat in de allereerste zin van het voorbericht aldus wordt weergegeven: 'In dit boek heb ik getracht een vergelijkend-litterairhistorische bijdrage te leveren tot de theoretische litteratuurkunde'. Voortgezette lezing leert dat we dit moeten vertalen met: een bijdrage tot de comparatistische litteratuurwetenschap.

De schrijver is uitgegaan van de Tachtigers en neemt zijn stof tot ongeveer 1940. En alnaar hij vordert met zijn betoog toont hij zich meer thuis op het terrein (hij kent de 20ste eeuw beter dan de 19de) en wordt het belangwekkender. Hij vermeldt veel bijzonderheden en verwijst naar interessante bronnen, waardoor dit boek alleen al een aanwinst is voor hen die belangstellen in de moderne internationale letteren. Maar bij de overvloed van, soms vrij uitvoerige, aanhalingen hadden we er graag wat meer van ander karakter gezien. Op de bladzijden 152–158 vinden we waardevolle vergelijkingen tussen poëzie van Swinburne en van Gossaert, en zulke hadden we ook graag gehad bij A. Roland Holst (p. 150), waar Yeats slechts *vermeld* wordt; bij Constant van Wessem (p. 174) en Cocteau; bij Bonset en Mondriaan (p. 176) en de non-figuratieven; bij Van

Ostayen (p. 183) en het Duitse expressionisme; bij Marsman (p. 185) en de groep van de 'Menschheitsdämmerung'. Opgemerkt mag worden in dit verband dat een deel van het werk van Belcampo op bladzijde 190 surrealistisch wordt genoemd; een aardig voorbeeld van niet-beïnvloed-zijn. Wij hebben de ontwikkeling van deze auteur van zijn achtste jaar af gadegeslagen en zijn ervan overtuigd dat hij zijn natuurlijke aanleg volgde en nooit iets van het surrealisme heeft gezien.

Een boek met zoveel persoonlijke opvattingen geeft ruimschoots aanleiding tot het plaatsen van vraagtekens en het uitlokken van discussie, met name bij de eerste 120 bladzijden, waar de schrijver zijn weg nog niet goed lijkt te hebben gevonden. Bakhuizen van den Brink en Busken Huet tot de bloei van de romantiek te rekenen (p. 29) doet ons toch wel eigenaardig aan; eerstgenoemde heeft zelf vaak scherp op de romantiek afgegeven (o.a. op de walmende olielampjes van de schilder Van Schendel, op Bettina Brentano en Achim von Arnim), terwijl Huet in zijn jonge jaren met De Musset moge hebben gedweept, maar later was hij niet minder een rationalist dan Bakkes. Verwey bij de neo-romantiek in te delen (p. 123) lijkt ook hachelijk; daarvoor was hij o.i. veel te verstandelijk. Het werk van Shaw romantisch te noemen (p. 99—100) gaat ook niet aan. Dat Verwey in De Beweging 'de beste geesten van zijn tijd niet alleen verzameld doch ook gevormd heeft' (p. 119) zullen weinigen beamen, evenmin dat dit tijdschrift in betekenis zeker niet onderdeed voor Tachtig en De Nieuwe Gids (p. 120). Maar over dergelijke uitspraken moet men, als particuliere meningen, kunnen heenlezen.

Bij zoveel materiaal als er hier wordt geboden zijn kleine onjuistheden niet te vermijden. Het woord Romantiek dook niet pl.m. 1818 ook in Engeland op (p.10); als adjectief gebruikte Samuel Pepys het al in 1666. P. A. de Genestet's werk mag stellig niet tot de domineespoëzie worden gerekend (p. 28) en H. J. Schimmel en C. E. van Koetsveld waren geen dichters. De Nieuwe Gids werd niet met 'het woedende hoongelach' van de officiële kritiek begroet (p. 31). Zola verdiepte zich reeds in 1865 in Claude Bernard, niet 'later' (p. 36) en niet eerst in dr. Letourneau, die in 1868 zijn boek publiceerde. Op bladzij 39 doen de 'genrestukjes' van Koekkoek (welke Koekkoek?) en Schelfhout vreemd aan, en dat Zilcken er in plaats van Roelofs en Weissenbruch wordt genoemd. Dat de Nieuwe Gids de 'jonge' schilders Maris verdedigde (zelfde pag.) is ook ietwat eigenaardig; het waren mannen tussen de veertig en

vijftig. Zola schreef in 1866 (niet in 1860) niet over 'un coin de la nature' (p. 50) maar over 'un coin de la création'; eerstgenoemde uitdrukking gebruikte hij pas in de tweede druk van 'Mes Haines'. Er bestond geen vriendschap tussen de Goncourts, Huysmans en Léon Bloy; in ieder geval was Jules de Goncourt al overleden, in 1870, eer Huysmans en Bloy debuteerden. Dat Jac. van Looy in zijn 'Stierengevecht' geen deernis toonde (p. 56) zullen velen niet met Van Vriesland eens zijn; op pag. 77 had hij juist goed te pas kunnen brengen dat Pieter van der Meer begon met een rauw-realistische roman. Tak's Kroniek was geen tijdschrift, maar een weekblad (p. 117). Dat Walt Whitman, die in 1855 zijn 'Leaves of grass' uitgaf, ziekendrager tijdens de 'Amerikaanse vrijheidsoorlog' was (p. 178) lijkt niet erg waarschijnlijk.

Uit sympathie voor het streven, de vergelijkende litteratuurstudie bij ons te bevorderen, hebben we op deze onvolkomenheden gewezen, in de hoop dat dit boek een herziene heruitgave mag beleven.

Gerben Colmjon

ONTVANGEN BOEKEN

August Vermeylen, De Vlaamse letteren van Gezelle tot heden, en *Bernard Kemp, De Vlaamse letteren tussen gisteren en morgen.* Uitgeverij Heideland.

Frans van Cauwelaert, In memoriam, Keuze uit zijn werk. Heideland.

Prof. J. Pen, Harmonie en conflict. De Bezige Bij.

Jozef Deleu, Schaduwlopen. Uitg. De Doorn.

Felix Léon, A la source. Eigen beheer.

Koos Schuur, Gedichten 1940–1960. De Bezige Bij.

Hans Verhagen, Rozen & Motoren. Nij h & *van Ditmar.*

Kort Geding. Polak & Van Gennep.

Jakov Lind, De opstanding. De Bezige Bij.

Friedrich Dürrenmatt, De fysici. De Bezige Bij.

Manuel van Loggem, Jeugdproces. De Bezige Bij.

Jos Ruting, Lydia en de zwaan. Meulenhoff.

Marc Andries, Het geduld. De Bezige Bij.

Rudolf J. Geel, De magere heilige. De Bezige Bij.

J. Bernlef, Onder de bomen. Querido.

A. L. Schneiders, Een kater in blik. Querido.

INHOUD:

Anthonie Donker: Voorronde van een vriendschap 653
C. Ch. Mout: I. Eschatologisch 685
II. Mythologisch 686
W. J. de Jong: De mammoet-wet en het openbaar onderwijs 687
C. Buddingh': Kroniek van de poëzie 695
Teo Anton van Kooten: Ik akelig spronggeraamte 704
De Dolle wacht . . . 705
De vader grimmig strateeg 705
Strijd 705
S. P.: Romantiek en werkelijkheid 706
Gerben Colmjon:
Vergelijkende litteratuurwetenschap . . . 709
Ontvangen boeken 712

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.
  128 pag. (2 delen) *f 3,–/Bfr. 50*
- 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden:
  Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd, Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
  Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
  Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.
  160 pag. en uitslaande illustratie *f 3,75/Bfr. 60*
- 10 NEDERLANDSE VERHALEN van Theo Anton van Kooten, Adri Laan, Pszisko Jacobs, Margaretha Ferguson, Steven Membrecht, Louis Ferron, M. Revis, Theo J. van der Wal en Paul van der Loeff.
  124 pag. *f 3,50/Bfr. 55*
- SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a. Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
  104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 2,80/Bfr. 40*
- KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van:
  Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
  108 pag. *f 3,–/Bfr. 50*
- DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
  120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 3,25/Bfr. 45.*

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.

DRACHTEN — Telefoon 05120-2641 — Giro 801077